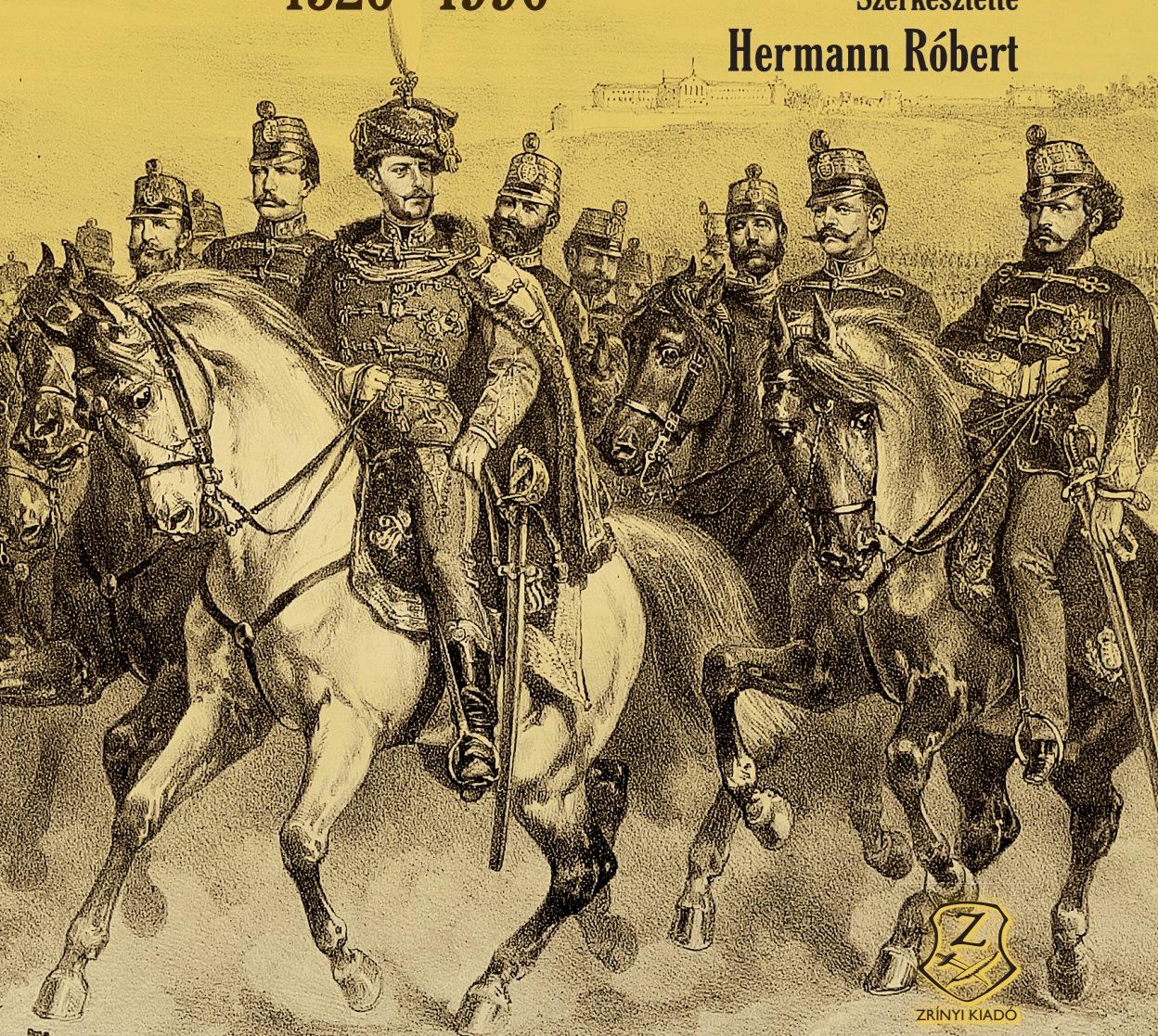

A magyar hadügyi igazgatás története

1526–1990

Szerkesztette

Hermann Róbert

ZRÍNYI KIADÓ

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezető	7
Pálffy Géza: A törökellenes határvédelmi rendszer igazgatása a két Zrínyi Miklós korában	13
Mészáros Kálmán: A Rákóczi-szabadságharc hadseregének irányítási rendszere (1703–1711)	41
Lázár Balázs: Az Udvari Haditanács és a Habsburg Birodalom katonai irányítási rendszere (1556–1848)	89
Réfi Attila: Hadba szállás magyar módra – az inszurrekció szervezete és irányítása	129
Hermann Róbert: A magyar Hadügyminisztérium és a hadügyi igazgatás szervezete (1848–1849).	171
Balla Tibor: Az Osztrák–Magyar Monarchia hadügyi vezető szervei (1867–1918).	207
Kiss Gábor: A magyar királyi honvédség egészségügyi szervezete (1868–1918)	245
Horváth Csaba: A katonai felső vezetés rendszere (1918–1919)	285
Horváth Csaba: A magyar katonai felső vezetés szervezeti változásai (1919–1945).	317
Markó György: A Honvédelmi Minisztérium szervezeti változásai (1945–1956)	345
Solymosi József: A Honvédelmi Minisztérium szervezete (1957–1989)	367

Balla Tibor

AZ OSZTRÁK–MAGYAR MONARCHIA HADÜGYI VEZETŐ SZERVEI (1867–1918)

Az 1867-ben a kiegyezés eredményeként létrejött Osztrák–Magyar Monarchia hadereje a szárazföldi haderőnemre, valamint a császári és királyi haditengerészetre oszlott. A szárazföldi fegyveres erő bevethetőség szempontjából három vonalat képezett: az elsőt a császári és királyi vagy közös hadsereg, a másodikat a magyar királyi honvédség és a császári–királyi *Landwehr*, a harmadikat pedig a csakis mozgósítás esetén felállítandó magyar királyi népfelkelés, illetőleg a császári–királyi *Landsturm* alkotta. A Monarchia haderejének irányítása kezdettől fogva központi és egységes volt. A közös hadsereg és haditengerészet legfelsőbb központi igazgatását és vezetését az 1867–1918 közötti időszakban a közös Hadügyminisztérium látta el. A vezetésben döntő szerepet kapott még az uralkodó katonai irodája, a hadsereg főfelügyelője, a csapat-főfelügyelők, az egész fegyveres erő főfelügyelője és katonai irodája, az osztrák–magyar fegyveres erő vezérkari főnöke, a Nagy Háború folyamán pedig a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság.

A legfelsőbb hadúr

A haderő legfelsőbb vezetése, fővezérlete 1849 áprilisától az uralkodó, I. Ferenc József mint legfelsőbb hadúr kezében összpontosult. E minőségében minden évben részt vett a kezdetben a hadsereg főfelügyelője, majd a vezérkari főnök által vezetett, ősszel megrendezett nagyobb hadgyakorlatokon, amelyeken egész hadtestek vagy hadseregek álltak egymással szemben. Az uralkodó legfelsőbb hadúrként rendszeresen részt vett a haderő mindennapjaihoz kapcsolódó katonai és társadalmi rendezvényeken.

Az uralkodó katonai irodája

1867. július 11-én az 1860 óta létező főhadsegédi hivatal helyébe az uralkodó katonai irodája lépett, amely egészen 1918-ig működött.¹

A katonai iroda feladatait 1867 novemberében határozták meg. Nem volt önálló hatóság, csupán az uralkodó parancsai alapján a legmagasabb elhatározásra fenntartott ügyeket (az ezredtulajdonosok, az uralkodó személye körüli tábornokok és szárnysegédek, a katonai irodában alkalmazandó személyek megválasztása és kinevezése; a tábornokok, a törzs- és főtisztok beosztása a közös hadseregbe és haditengerészetbe, a két honvédségbe, az udvari testőrsegekbe, továbbá az udvari szolgálatra; a tábornokok, törzstisztek, hadbírák, katonaorvosok, csapatszámvivők, hadbiztosok és a VIII. rangosztályon felüli katonai hivatalnokok kinevezése és időszakonkénti előléptetése; a tábornokok és törzstisztek nyugdíjazása és szolgálati alkalmazása; a katonaállományú személyek külön polgári alkalmazása; a fegyveres erő részei számára kiadott különböző szabályzatok jóváhagyása; a kiüntetések és végül a kegyelmi ügyek) és felterjesztett javaslatokat kezelte, megfogalmazta a legfelsőbb elhatározások tervezetét, valamint közvetített az uralkodó mint legfelsőbb hadúr és a központi hatóságok (a császári és királyi Hadügyminisztérium, a császári-királyi, valamint a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium) között.² Az iroda főnöke egy tábornok (az uralkodó főhadsegéde) volt, személyzete kezdetben az alá beosztott három törzs- és két főtisztból, valamint nyolc civil hivatalnokból állt. 1914-ben állományába két tábornok, öt tiszt és kilenc katonai tisztviselő, illetve hivatalnok tartozott.³

A hadsereg főfelügyelője

Ferenc József 1869. március 24-én Albrecht főherceg tábornagyot (1868 januárja óta hadseregszolgálatot) a hadsereg főfelügyelőjévé nevezte ki. Ő látta el a hadsereg kiképzésének és mozgósítási előkészületeinek felügyeletét, továbbá a nagyobb hadgyakorlatok vezetése és megtekintésük tartozott még feladatai közé. Személyzetéhez és alárendeltségébe tartozott saját választása alapján két szárnysegéd, egy törzstiszt és egy vezérkari százados.⁴

Egy uralkodói kézírattal leszögezték, hogy a kapcsolat közte és a közös hadügyminiszter között az uralkodó katonai irodáján keresztül tartandó fent. Háború

¹ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 351–353.

² Sztráva 1876. 40.

³ Schematismus 1914. 52.

⁴ Sztráva 1876. 83–84.

esetén, 1870. július 19-től Albrecht főherceg vette volna át a hadsereg-főparancsnoki teendőket, a hadműveleti tevékenységért viszont az uralkodó felelt.⁵

1883 és 1885 között a hadsereg főfelügyelője elérte hatáskörének kiterjesztését. Jóváhagyta a tábornokok és az idősebb ezredek főjelentéseit, továbbá a hadtestparancsnokok jelentéseit a csapatok kiképzéséről, mielőtt azokat a közös hadügyminiszter megküldte az uralkodónak.⁶

A csapat-főfelügyelők

Albrecht főherceg halála után beosztását nem töltötték be, ehelyett az 1895. március 14-én kiadott uralkodói kézirattal bevezették a csapat-főfelügyelők állását. Őket mint a legfelsőbb hadvezetőség szerveit személyesen és közvetlenül az uralkodónak rendelték alá, a kiképzés egységességét kellett megfigyelniük, a csapatok és parancsnokaik használhatóságát, szellemiségüket és fegyelmüket megítélniük. (A hadügyminiszter szemlejoga a közös hadsereg felett továbbra is megmaradt.) Észrevételeiket és javaslataikat a közös hadügyminiszteren keresztül juttathatták el az uralkodóhoz. Rendelkezéseket csak a szemléikkel kapcsolatban tehettek.⁷ 1895-től csak két csapat-főfelügyelő tevékenykedett. 1898-ban a számukat háromra emelték. 1908-ban, majd 1909-ben ismét egy-egy fővel nőtt a számuk. 1910 júniusától a csapat-főfelügyelőket (immár hat fő) hadsereg-felügyelőnek hívták, mindkét honvédelmi miniszter is hadsereg-felügyelő lett, így a két honvédséget is bevonták a hadsereg részeinek ellenőrzésébe. Mindegyik hadsereg-felügyelőnek meghatározott hadtesteket rendelték alá, amelyek felett szemlejoggal bírtak a közös hadsereg csapatai és intézményei: gyakorlatokon ugyanez vonatkozott a két honvédségre is. A nagyobb gyakorlatokon a seregtesteket vagy időnként magukat a gyakorlatokat vezették (lásd az 1. térképet).

Hadsereg-felügyelői beosztást a következő személyek töltötték be 1910-ben: Bécs székhellyel Frigyes főherceg, gyalogsági tábornok (I., V. és X. hadtest), Oskar Potiorek tábornok (II., III. és XI. hadtest), Liborius Ritter von Frank gyalogsági tábornok (VI. és VII. hadtest), Innsbruckban Jenő főherceg, lovassági tábornok (VIII., XII. és XIV. hadtest), Budapesten Klobučar Vilmos lovassági tábornok (IV., IX. és XIII. hadtest), Szarajevóban Marijan Freiherr Varešanin von Vareš gyalogsági tábornok (XV. és XVI. hadtest).⁸ Mindegyikük munkáját egy szárnysegéd és egy személyes hadsegéd is segítette.

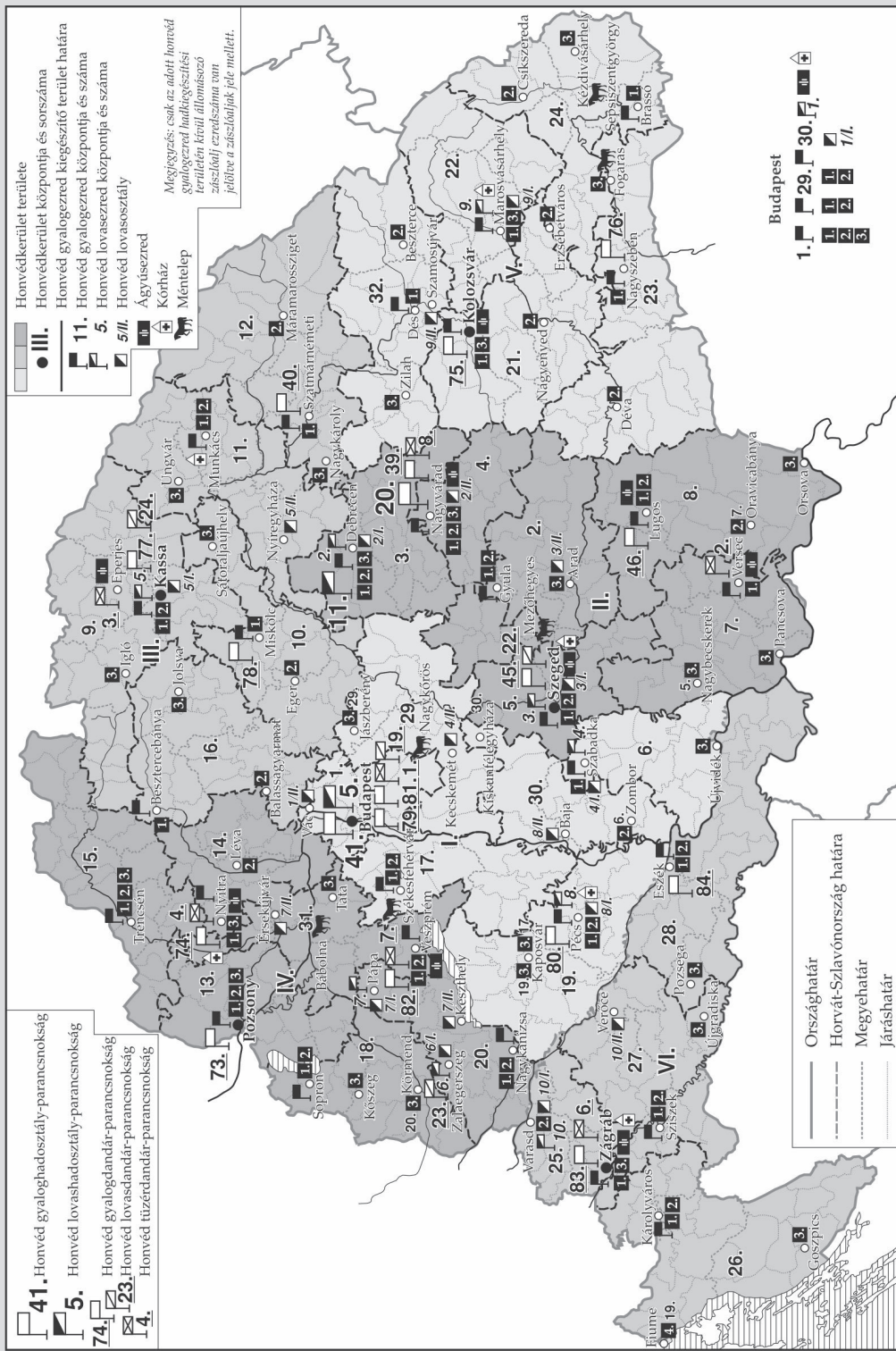
⁵ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 354., 359.

⁶ Uo. 365.

⁷ Uo. 367.

⁸ Uo. 368–369.

1. térkép: A magyar királyi honvédség katonai közigazgatási és hadkiegészítő kerületei 1913-ban

A hadsereg-felügyelők betekintheztek a hadtestparancsnokok által összefoglalt mozgósítási tervekbe, és területükön jóváhagyhatták a csapatparancsnokok tiszti minősítési okmányait. Legkiterjedtebb jogosítványai a szarajevói hadsereg-felügyelőnek voltak, aki a Bosznia-Hercegovina és Dalmácia területén található közös és *Landwehr*-csapatok, valamint intézetek felett korlátlan parancsadási és szemlejoggal rendelkezett, illetve az összes háborús előkészületről tájékoztatást kapott.⁹

Az egész fegyveres erő főfelügyelője és katonai irodája

1898. március 29-én az uralkodó Ferenc Ferdinánd főherceg trónörökös altábornagyot a legfelsőbb hadúr rendelkezésére bocsátotta. Az uralkodó utasítására vagy engedélyével szemléket foganatosíthatott a haderő egészében, tehát a két honvédségnél és a haditengerészetnél is. Részt vehetett a Ferenc József vezette katonai szemléken és az elnökletével tartott katonai konferenciákon, illetve az uralkodó felszólítására vagy saját kezdeményezésére javaslatokat tehetett és nyújthatott be az uralkodónak a haderő ütőképességének javításáról. A Ferenc József részvételével zajlott nagyobb hadgyakorlatokon seregtesteket vezethetett. Az uralkodó felszólítására vagy saját kezdeményezésére fontos katonai kérdéseket hagyhatott jóvá. Betekintést engedélyeztek neki a közös és a két honvédelmi minisztérium beadványaiba, dokumentumaiba, amelyeket az uralkodó már jóváhagyott.

E feladatok ellátására a főhercegnek egy katonai törzs állt rendelkezésére, amely egy vezérkari törzstisztből (egy szárnysegédből), valamint egy gyalogsági vagy lovassági századosi rangot viselő parancsörtisztből állt.¹⁰

A trónörökös aktivitása következtében 1906-tól katonai irodájának jelentősége megnőtt, ami abban is megnyilvánult, hogy közvetlenül megkapta a csapat-főfelügyelőktől a hadügyminiszternek átküldött iratokat, 1908. november 19-étől elnyerte a „Ferenc Ferdinánd főherceg, lovassági tábornok katonai irodája” titult, 1911-ben pedig szolgálati szabályzatot kapott. A trónörökös mind nagyobb befolyással bírt a hadseregbe, ezért konfliktusok adódtak a hadügyminiszterrel, a vezérkari főnökkel és az uralkodó katonai irodájával.¹¹

1908-tól Ferenc Ferdinánd mozgósítás esetén hadsereg-főparancsnoki teendőket látott volna el. 1913. augusztus 17-én az uralkodó unokaöccsét az összes fegyveres erő főfelügyelőjévé nevezte ki, addigi hatáskörét kibővítette, megbízta

⁹ Uo. 370.

¹⁰ KA MKSM 1898 68-2/1.

¹¹ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 367–368.

öt az évente megrendezett őszi gyakorlatok vezetésével, és átengedte neki az összes szemlejogot.¹²

Ferenc Ferdinánd főherceg katonai irodája szárnysegédi hivatalából fejlődött ki. A katonai iroda iratai 1898. május 10-től datálódtak. Az iroda 1898–99-ben a bécsi Hofburg Goëss nevű lakosztályában működött, 1899. május 15-től megszűnéséig pedig a bécsi Belvedere palota alsó épületegyüttesében kapott helyet. A főherceghez a hivatalos információk csak az uralkodó katonai irodáján keresztül jutottak el.¹³

A katonai iroda dolgozta ki a különböző emlékiratokat, javaslatokat. A főherceg és katonai irodája betekintést nyerhetett a közös Hadügyminisztérium számukra érdekes aktáiba az uralkodó katonai irodájának megkerülésével. A trónörökös katonai irodájának létszáma 1907 januárjában egy írnnokkal, 1908 júniusában egy főhadnaggyal bővült. 1909 januárjától Ferenc Ferdinánd mindenkorai szárnysegédje egyben a katonai iroda főnöke is volt. 1910-től a katonai iroda hivatalos költségvetéssel rendelkezett a Monarchia éves hadügyi költségvetésén belül, amelyben hivatalosan egy ezredes főnök, két százados, egy főhadnagy, egy I. osztályú hadseregszolga, négy tisztiszolga és egy őrmester szerepelt. Ez lehetőséget adott a személyi állomány növelésére: 1909. október 1-jén egy századost, 1910 januárjában egy őrnagyot vezényeltek az iroda állományába. 1911. január 1-jén szolgálati szabályzatot is kiadtak a főhercegi katonai iroda számára. Ebben leszögezték, hogy a főnök mellett egy főnökhelyettes és egy irodaigazgató működik. Utóbbi feladata volt az összes tervezet áttekintése.¹⁴

1911. december 1-jén hét tiszt és három altiszt, 1914 nyarán pedig összesen 12 tiszt és 2 tisztviselő tartozott az iroda állományába.¹⁵ 1913. november 5-étől a katonai irodában a következő csoportok léteztek: 1) katonai, 2) politikai, 3) adminisztratív, 4) civil csoport. A civil csoportban egy civil tisztviselő ténykedett.¹⁶ Ferenc Ferdinánd katonai irodája 1913. augusztus 22-étől „az egész fegyveres erő főfelügyelőjének katonai irodája” nevet viselte.¹⁷

A trónörökös katonai irodájának feloszlásáról az uralkodó 1914. július 1-jén rendelkezett.¹⁸

¹² KA MKSM 1913 70-1/106.

¹³ Egger 1975. 144–146.

¹⁴ Uo. 149–151.

¹⁵ Bardolff 1938. 118.

¹⁶ Egger 1975. 159.

¹⁷ KA MKSM 1913 70-1/106.

¹⁸ Egger 1975. 141.

Az osztrák–magyar fegyveres erő vezérkari főnöke

1868-tól a haderő vezérkari főnöke, akit a közös hadügyminiszternek rendeltek alá, a császári és királyi Hadügyminisztérium tanácsadó segédközege volt hadműveleti és tisztán katonai ügyekben. Feladatai végrehajtásához az igazgatási iroda, a belföld, illetve a külföld országleírásának irodája, a vasúti, a gőzhajózási, a posta-, a távíró- és a hadtörténelmi iroda, ezenfelül az idegen hadseregek nyilvántartó irodája állt rendelkezésére.¹⁹

A fegyveres erő vezérkari főnöke ellátta a vezérkari törzs, valamint az osztrák–magyar utászezred katonai és műszaki vezetését, továbbá a császári és királyi Hadiiskola, a Hadilevélár és a Katonaföldrajzi Intézet felügyeletét. A fontosabb beosztások betöltésére alkalmas vezérkari tiszteket a vezérkari főnök javasolta a hadügyminiszternek, illetve maga osztotta be a vezérkari tiszteket. A vezérkar ügyeiben kibocsátandó intézkedésekért a közös Hadügyminisztérium 5. osztálya volt felelős.²⁰

1871 márciusában az osztrák–magyar vezérkart mint önálló testületet feloszlatták, a főnöke csupán a közös hadügyminiszter tanácsadó segédközege maradt.²¹ 1874. június 21-től a hadügyminiszter és a vezérkari főnök hatáskörei ismét jól elkülönültek, utóbbi jogosítványait jelentősen kibővítették, és egy helyettest is kapott. A vezérkari főnök továbbra is a hadügyminiszter segédközege maradt, azonban fontos ügyeket az uralkodó elé tárhatott a miniszter útján. Feladatkörébe tartoztak a hadműveleti jellegű és a háborús előmunkálatok, a katonapolitikai kérdések, a hadseregszervezet, a birodalom erődjai, a vasutak és az összeköttetések, a hadkészség, a fegyverzet és a felszerelés, a szabályzatok és a nagyobb fegyvergyakorlatok. Speciális feladata volt törődni a vezérkar ügyeivel és tiszteket választani saját szervezetébe. Hadműveleti munkák során a hadsereg-főparancsnokkal egyetértésben kellett eljárnia.²²

A vezérkari irodák száma 1876-ban nőtt: létrehozták a Hadműveleti és Különleges Vezérkari Munkák Irodáját, amelynek feladatkörébe a mozgósítás, a felvonulási tervek, az erődítmények, a kiképzés, a szabályzatok, a vezérkari utazások tervei, a nagyobb fegyvergyakorlatok és a háborús előkészületek tartoztak. A gőzhajózással és a postával is foglalkozó vasúti iroda mellett egy saját távíróiroda is létrejött, amelyet 1880-ig állami hivatalnokok vezettek.²³

¹⁹ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 374.

²⁰ Sztráva 1876. 49.

²¹ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 358.; Zeinar 2006. 378.

²² Wandruszka–Urbanitsch 1987. 361., 375–376.

²³ Uo. 376–377.

1881. június 11-én Friedrich Freiherr von Beck²⁴ altábornagy lett az összes fegyveres erő (a közös hadseregen kívül a két honvédségé is) vezérkari főnöke, közvetlenül az uralkodó alárendeltségében, de továbbra is a közös hadügyminiszter segédközege maradt. A vezérkar kompetenciájába tartozó ügyekben a császári és királyi Hadügyminisztérium útján felterjesztéseket, valamint javaslatokat tehetett az uralkodónak. A háborúval kapcsolatos előmunkálatok kidolgozására kizárólag az uralkodótól kaphatott utasításokat, amelyeket a hadügyminiszter egyetértésével vitt végbe. A felvonulással összefüggő hadműveleti kérdésekben közvetlenül a vezénylő tábornokokkal és katonai parancsnokokkal levelezhetett, az osztrák–magyar katonai meghatalmazottaktól és katonai attaséktól információkat kérhetett, de betekintést kellett engednie a hadügyminiszternek a levelezésébe. A két honvédelmi minisztériummal csak a Hadügyminisztériumon keresztül érintkezhetett.²⁵ Beck felhatalmazást kapott arra, hogy hetente egy alkalommal megjelenjen az uralkodónál. Mindezek a vezérkari főnök befolyásának jelentős növekedését jelentették, szinte a közös hadügyminiszter mellérendeltjévé vált.²⁶ A vezérkari főnök az 1883-ban kiadott szervi határozványok után vált a legfelsőbb hadvezetőség részévé. Amíg Beck töltötte be a vezérkari főnöki tiszteletet, addig a surlódások a mindenkorai hadügyminiszterrel minimalizálódtak. 1888-ban a vezérkari főnök elérte, hogy a Hadsereg-főparancsnokság ideiglenes szervezeti szabályzatát már békében adják ki.²⁷

Az új vezérkari főnöknek (Franz Conrad von Hötzendorf altábornagynak, aki 1906–1911, majd 1912–1917 között töltötte be ezt a tisztséget) 1906 novemberében sikerült lényegesen bővítenie jogosítványait. Az uralkodó engedélyezte, hogy közvetlenül levelezzen a közös haditengerészet parancsnokával és mindkét honvédelmi miniszterrel. A vezérkari főnök 1909-től hetente közvetlenül beszámolhatott az uralkodónak a hatáskörébe tartozó ügyekben, javaslatokat tehetett a központi katonai hatóságoknak szóban és írásban, Ferenc Ferdinánd katonai irodáját pedig írásban informálta. A vezérkari főnök a hadtestparancsnokokkal is levelezhetett: a minisztérium megküldte számára az éves hadügyi költségvetés tervét annak megállapítása előtt. A közös külügyminiszterrel 1908-tól szóban és írásban is közvetlenül érintkezhetett. Az uralkodó felhatalmazásával 1911 márciusától a miniszterek előtt személyesen képviselhetette a haderő érdekeit. 1913-ban végleg megszűnt a hadügyminiszternek való alárendeltsége annak segédközegeként. 1913-tól a hadsereg-felügyelőkkel is levelezhetett a konkrét háborús

²⁴ Részletes életútját lásd Balla 2010a. 71–73. Beck Ferenc József bizalmát egészen különleges módon élvezte, és 25 éven át töltötte be a beosztását.

²⁵ Dadak 1969.

²⁶ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 363–364.

²⁷ Uo. 365.

előkészületekről.²⁸ Ugyanakkor megszűnt a Hadiiskola, a Katonaföldrajzi Intézet, a Hadilevéltár, valamint a vasúti és távíróezred vezérkarfőnökének való közvetlen alárendeltsége.²⁹

A vezérkari tiszteket a vezérkar irodáiba a központi katonai hatóságokhoz, magasabbparancsnokságokhoz (dandárral bezárólag), továbbá tudományos feladatokra vagy különleges alkalmazásra osztották be. Egy részük kiképzőszolgálatot látott el a törzscsapatoknál vagy rövid ideig más fegyvernemeknél (századosi rangban). Különleges alkalmazású vezérkari tisztek szolgáltak a Hadiiskola parancsnokságán és oktatói helyein, a Hadilevéltár igazgatóságán és hadtörténeti osztályán, a katonai térképezés vezető és kiemelt beosztásaiban, egyes magasabb képzőintézetek tanszékein, a Műszaki és Adminisztratív Katonai Bizottságban, valamint katonai attaséi beosztásokban. 1875-ben a vezérkari tisztek 19%-a a hadvezetésben, 64%-a a vezérkari csapatszolgálatban, 4%-a a szakoktatásban, 5%-a a térképezésben, 1%-a katonai attaséként, 7%-a pedig csapatoknál teljesített szolgálatot.³⁰

A haderőn belül hadsereg-, hadtest-, hadosztály- és dandárszinten szolgáltak vezérkari és a vezérkarba beosztott tisztek (lásd a 2. térképet). A hadseregeknél, hadtesteknél és hadosztályoknál egy-egy vezérkari főnök is működött.³¹ A vezérkari tisztek száma az első világháború kitörése előtt 527 fő volt.³²

A vezérkari testületbe való bekerülés előfeltétele egy legalább háromesztendős, nagyon jó minőségű csapatszolgálat, az 1852. november 1-étől működő császári és királyi Hadiiskola vagy a felsőbb tüzér-, illetve műszaki tanfolyam elvégzése, törzstiszteknél a megfelelő vizsga sikeres letétele volt. Békében egyik honvédségnek sem volt vezérkara, ezért 1873-tól magyar honvédtiszteket is felvettek a Hadiiskolába, majd végzés után a főhadparancsnokságokon vagy a hadosztályparancsnokságokon próbálták ki őket a gyakorlatban (lásd a 3. térképet).³³

1899-től a Hadiiskolán 10-10 helyet tartottak fenn évente a két honvédség tisztjei számára. A vezérkari tisztek iránti szükséglet állandóan nőtt, főként az új parancsnokságok felállításával, illetve a vezérkari tiszteknek a tüzérdandárokhoz és erődparancsnokságokhoz való beosztása, a katonaiattasé-posztok számának 10-re emelése és a vezérkari tisztek hadapródiskolai harcászattanárként való alkalmazása miatt.³⁴

Az 1896 januárjában életbe lépett szabályzat szerint a Hadiiskola elvégzése után a tiszteket 1,5–3 évig kipróbálták a törzseknél, és ha megfelelték, a vezérkari

²⁸ Uo. 358., 370–371.

²⁹ KA KM Präs. 49-14/1 1910.

³⁰ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 376.

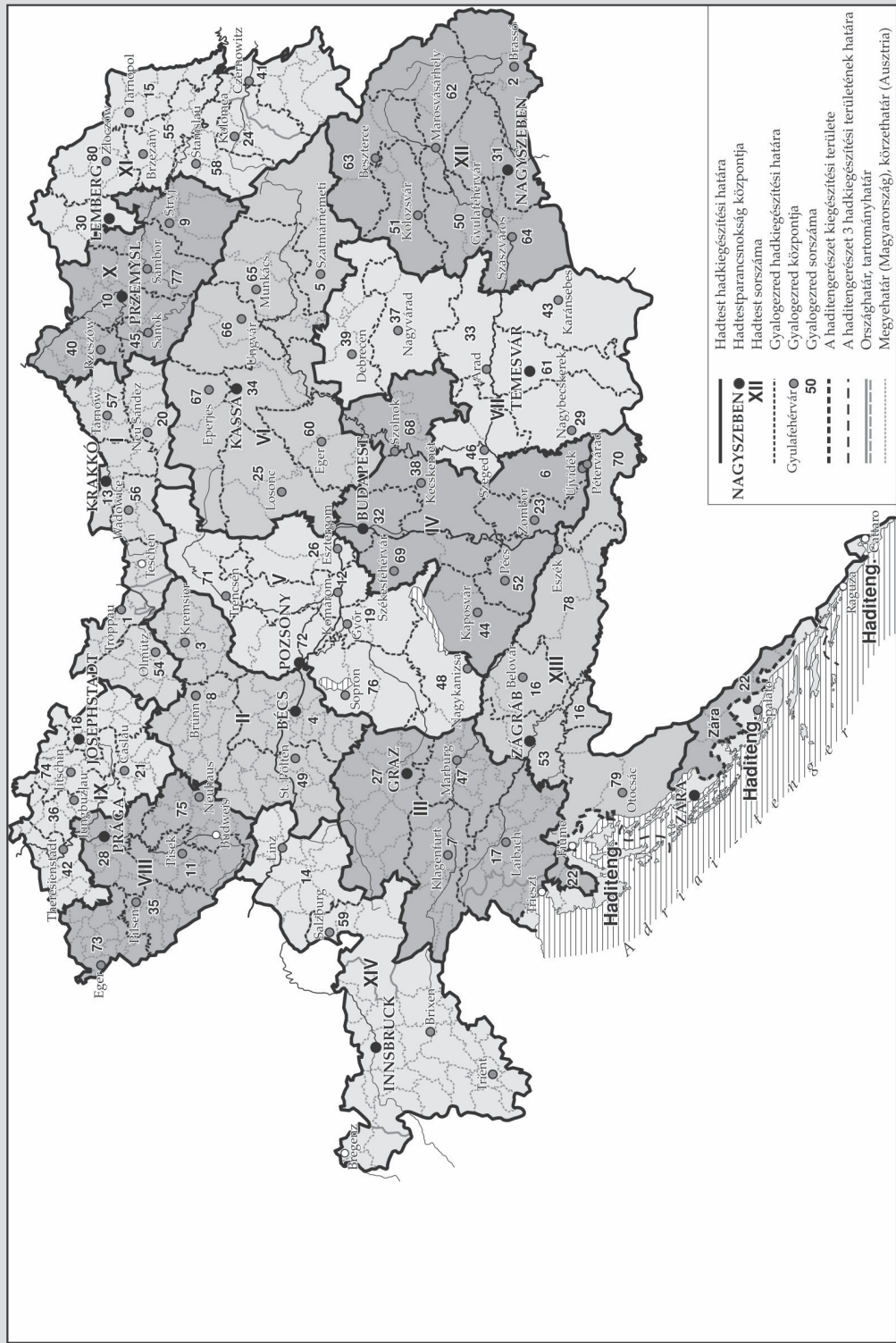
³¹ Zeinar 2006. 389.

³² Uo. 512.

³³ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 376–377.; Zeinar 2006. 385.

³⁴ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 381.

2. térkép: A közös hadsereg katonai közigazgatása és hadkiegészítő kerületei 1873-ban

Hadtest hadkiegészítési határa	Hadtestparancsnokság központja
Hadtest sorszáma	Gyalogezred hadkiegészítési határa
Gyalogezred hadkiegészítési határa	Gyalogezred központja
Gyalogezred sorszáma	A haditengerészet kiegészítési területe
A haditengerészet kiegészítési területe	A haditengerészet 3 hadkiegészítési területének határa
Országhatár, tartományhatár	Megyehatár (Magyarország), közzetahatár (Ausztria)

főnök, a tüzérségi, illetve a műszaki főfelügyelő javaslatára 2. osztályú századossá léptették őket elő, egyúttal visszahelyezték őket a csapataikhoz. Ha ott, alosztályparancsnokként két éven át nagyon jó szolgálati minősítést kaptak, szükség szerint valamely törzshöz nyertek felvételt.³⁵

Az 1870-es évek elején porosz mintára bevezették a vezérkarnál a hadijátékokat, amelyeket télen havonta kétszer rendeztek meg. Lényegében hadműveleti és harcászati gyakorlatokat végeztek térképeken és tervrajzokon, amelyeken a szemben álló felek kölcsönös helyzetét ábrázolták. 1871-től a vezérkari főnök vezetésével évente tartottak háromhetes nagy vezérkari utazásokat (mintegy 20–30 fő részvételével), amelyeken hadseregek hadműveleteit játszották le harcszerű formában a terepen, jelentő- és jelzőeszközök alkalmazásával. A főhadparancsnokságok területén emellett kis vezérkari utazásokat bonyolítottak le hadosztályok vagy hadtestek keretei között.³⁶

Beck időszakában a vezérkari tisztek kiképzése intenzívebbé vált. A nagy vezérkari utazások gyakran a Monarchia határterületein zajlottak, 1885-től műszaki tiszteket, 1888-tól és 1898-tól a magyar és az osztrák honvédség törzstisztjeit, 1892-től tréntiszteket, 1902-től utásztiszteket, 1900-tól katonaoorvosokat is bevontak. A kis vezérkari utazásokat 1885-től többé már nem hadtestenként, hanem a vezérkari főnök által összeállított nyolc csoportban hajtották végre.³⁷

1885-től évente egy, a vezérkari főnök által vezetett tábornoki utazásra is sor került az egyes hadtestek területén belül, 1893-tól a közös hadseregből 2 tábornok és ezredes, valamint 25 törzstiszt vett részt rajtuk. Az 1890-es évektől egy hadbiztosi utazást is szerveztek, ahol egy a vezérkarhoz tartozó tábornok vezetésével az ellátást és az utánpótlást gyakorolták. A táviróiroda évente rendezett egy távirógyakorlatot fiatalabb vezérkari tisztek részvételével. 1905-től az utászfőfelügyelő vezetésével harcászati-műszaki gyakorlóutazások zajlottak. A lovassági gyakorlóutazások, a vezérkari gyakorlólovaglások, a kirándulások kocsival vagy vonattal mind a vezérkar és a csapatparancsnokok háborús kiképzésére szolgáltak. A vezérkari hadijátékokat a vezérkari főnök helyettesének vezetésével Bécsben vagy a IV. hadtest vezérkari főnökének vezényletével Budapesten időnként más hadtest-, illetve hadosztály-parancsnokságok székhelyein rendezték meg (lásd a 4. térképet).

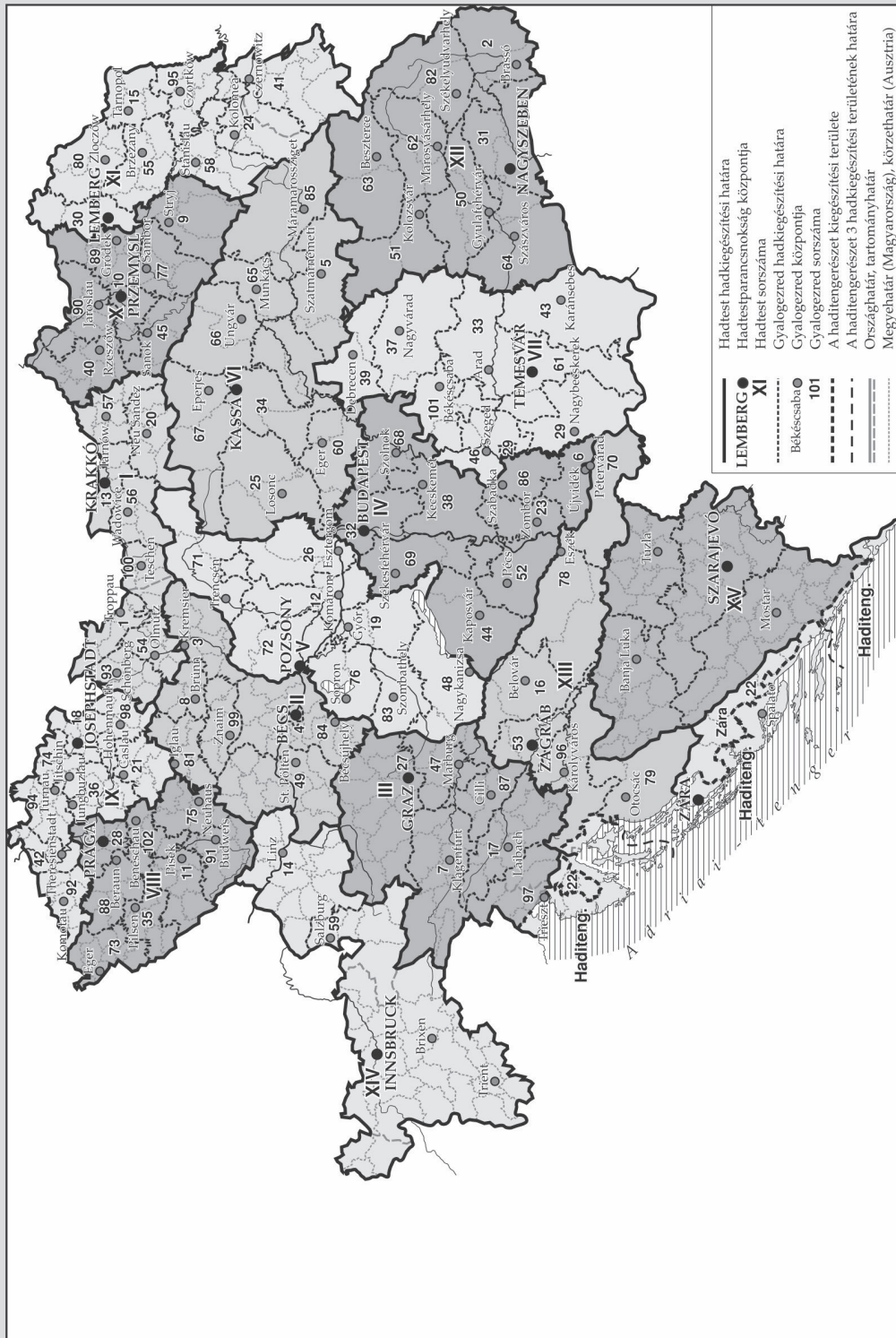
Ami a nyelvi képzést illeti, a francia helyett az oroszra helyezték a hangsúlyt: néhány vezérkari tisztet két évre orosztanfolyamra Oroszországba vezényeltek. 1906-tól e téren inkább a Monarchia nemzetiségeinek nyelveire koncentráltak. 1899-től néhány vezérkari tisztet léggömbös megfigyelőszolgálatra képeztek ki.

³⁵ Uo. 379–380.

³⁶ Uo. 377.

³⁷ Uo. 384.

4. térkép: A közös hadsereg katonai közigazgatása és hadkiegészítő kerületei 1906-ban

A külföldi hadgyakorlatokon csak ritkán vettek részt osztrák–magyar vezérkari tisztek, de a kisebb helyi háborúkat saját megfigyelőkkel követték, így például 1885-ben a szerb–bolgár, 1897–1898-ban a görög–török háborút, 1900–1901-ben a kínai boxerlázadás leverését, 1904–1905-ben az orosz–japán, 1912–1913-ban pedig a két Balkán-háborút.³⁸

A vezérkar továbbképzése (mindenekelőtt az utazások és hadijátékok) 1906 és 1914 között lényegében változatlan maradt, azonban a műszaki eszközöket, például a gépjárműveket és a rádiókat elkezdték meglehetősen gyakran használni. Léteztek önálló vár- és tüzérhadijátékok. A hadgyakorlatok harcserűbbé váltak, példának okáért éjszaka is folytatták őket. 1912-től hadtestenként egy vezérkari tiszt légimegfigyelő-kiképzést kapott, továbbá sítanfolyamot is indítottak a vezérkariak számára. Csak a Hadiiskolában, a két magasabb szaktanfolyamon és a katonai akadémiákon működtek vezérkari tisztek tanárként, a hadapródiskolákból visszavonták a vezérkaritiszt-tanárokat.³⁹

Az osztrák–magyar vezérkar 1876-ban háborús előkészületi tervet dolgozott ki Bosznia-Hercegovina elfoglalására, 1881-től pedig felvonulási terveket Oroszország ellen, amiről 1882-ben egyeztettek először a német vezérkarral. Olaszország ellen az 1880-as évek legelején készültek felvonulási tervek, amelyeket később módosítottak. A Szerbia elleni felvonulást 1882-ben, 1894-ben, majd 1903-ban dolgozták ki. Németország elleni háborúhoz rutinszerűen 1876-ban, 1879-ben, majd utoljára 1907-ben készültek tervek. Magyarország ellen 1905-ben dolgoztak ki egy felvonulási tervet az 1902–1903-tól fennálló politikai válság miatt.⁴⁰ 1914-ig a Monarchia hadereje számára három felvonulási tervet dolgozott ki a vezérkar Oroszország, a balkáni államok és Olaszország ellen, több változatban is.⁴¹

A Monarchia fegyveres erejének tényleges irányítása 1914 nyarán a vezérkari főnök kezében összpontosult. Munkáját egy szárnysegéd és egy személyes hadsegéd segítette.⁴²

Az osztrák–magyar vezérkar irodái az első világháború kitörése előtt közvetlenül az alábbiak voltak:

- *Igazgatási iroda*: 1860-tól működött. A személyi kérdések, gazdasági ügyek, szolgálati kapcsolatok, összeköttetések tartoztak ügykörébe. Állománya összesen 13 főt számlált.
- *Hadművelési iroda*: 1876-tól létezett. A hadrendek, a mozgósítás, az erődítés, az összeköttetések, a harcászaltság, a haderő felfegyverzése, ruházata és kiképzése,

³⁸ Uo. 385.

³⁹ Uo. 387.

⁴⁰ Uo. 382–384.

⁴¹ Uo. 387. A felvonulási tervek három variánsa létezett: Oroszország és Szerbia-Montenegró elleni egyidejű háború, csak Szerbia-Montenegró elleni háború, Olaszország és Oroszország elleni egyidejű háború. Vö. Zeinar 2006. 473.

⁴² Schematismus 1914. 52.

- a gyakorlatok irányítása tartozott feladatkörébe. Állományát összesen 20 tiszt képezte.⁴³
- *Hadtápiroda*: 1909-től működött. Feladatai közé tartozott a hadtápgyakorlatok és hadijátékok lebonyolítása, az előkészületek a front ellátására, háború esetén a hadtápiügyek (közlekedés, utánpótlás, összeköttetés, élelmezés, egészségügy) irányítása, az ellenséges katonák és a hadianyag kezelése, illetve a megszállt területek igazgatása. Állományát nyolc tiszt alkotta.⁴⁴
 - *Foglalkoztatási iroda*: 1900-ban hozták létre. Gondoskodott a vezérkari testület magas szintű és korszerű továbbképzéséről, gyakorlatokat, hadijátékokat szervezett, vizsgáltatta a vezérkari testületbe kerülő főtiszteteket. Állományába öt tiszt tartozott.⁴⁵
 - *Országleíró iroda*: a vezérkar legrégebbi osztálya volt. 1764-től működött különböző szervezeti változásokkal. A birodalom és más országok katonaföldrajzi leírásával foglalkozott, közreműködött az 1839-ben alakult Katonai Térképészeti Intézet térképkészítő munkájában. Rendszeresített állományát 17 tiszt alkotta.⁴⁶
 - *Nyilvántartó iroda*: 1857-től működött mint a vezérkar egyik legkiemeltebb részlege. A katonai hírszerzés és elhárítás legfontosabb szerve volt. Nyilvántartotta és rendszerezte az idegen országok helyzetéről, hadseregeiről, erődtéseiről szerzett információkat. Rendszeresített állományát 17 tiszt képezte.⁴⁷
 - *Vasúti iroda*: 1865-ben szervezték meg. A vasúti hálózat katonai célú igénybevétele békében a Hadügyminisztérium és a vezérkar közös 5/EB osztálya végezte, melynek 27 vasútvonal-parancsnokságot rendelték alá. Sokrétű feladatokat látott el, ezek közé tartozott a Monarchia és a szomszédos államok vasútvonalainak és azok teljesítőképességének folyamatos nyilvántartása; új vonalak építésénél a katonai érdekek képviselője; a békemenetrendben szereplő vonatok igénybe vehetősége katonai személyek és áruk szállítására; valamint a hadimenetrend kidolgozása az egyes pályaszakaszok vasútforgalmi és műszaki állapotának vizsgálata alapján. A feladat fontosságához mérten a vezérkar ezen osztályának volt a legnagyobb létszáma. 1914-ben 14 vezérkari tiszt és 24 katonai vasúti szolgálatban kiképzett tiszt mellett még hadbiztosok és katonai műszaki tisztviselők képezték az állományát.⁴⁸
 - *Távíróiroda*: 1876 óta működött. Feladatai közé tartozott a távíró-, telefon-, rádió- és postagalambügyek intézése, a tábori posta megszervezése, az összeköt-

⁴³ Szijj 1986. 5–6.

⁴⁴ KA KM Präs. 49-27/2, 49-27/3, 49-27/4 1909.

⁴⁵ Zeinar 2006. 552.

⁴⁶ Szijj 1986. 6–7.; Zeinar 2006. 556.

⁴⁷ Uo. 559.

⁴⁸ Szijj 1986. 7–8.; Zeinar 2006. 556–558.

tetési eszközök biztosítása, valamint a távírócsapatok szervezése és kiképzése. Állományát nyolc tiszt alkotta.⁴⁹

A császári és királyi Hadügyminisztérium

1869-től a császári és királyi Hadügyminisztérium végezte a közös hadsereg és haditengerészet legfelsőbb központi igazgatását és irányítását. Élén a közös hadügyminiszter állt, akinek helyettese egyúttal az Elnöki és a Haditengerészeti Csoport főnöke volt. Az I., II. és III. csoport főnöke egy-egy tábornok, a Gazdászati Csoporté pedig a katonai hadbiztosság legfőbb hivatalnoka volt. Az egyes ügyosztályokat törzstiszti rangot viselő osztályfőnökök irányították.⁵⁰

A közös Hadügyminisztériumban 1876-tól 5 ügycsoportban 15 ügyosztály működött. Az Elnöki Csoportot az elnöki osztály és az 1. ügyosztály alkotta. Az elnöki osztály foglalkozott az elnöki ügyekkel, a szervezéssel, a tényleges állományú tábornokok és törzstisztek, katonai lelkészek, hadbírák, katonaoorvosok és a VIII. díjosztályon felüli hivatalnokok személyi ügyeivel. A szabály- és személyrendeleti közlönyök szerkesztőségét is alá sorolták be. Az 1. ügyosztály hatáskörébe a tényleges állományon kívüli tábornokok és törzstisztek, a (hadapród tiszthelyettes – I. osztályú századosi rangú) főtiszték személyes ügyei, a hadapródok és hadapród tiszthelyettesek kinevezése, illetve a nyugállományú tábornokok, törzs- és főtiszték nyilvántartása tartozott.

Az I. ügycsoport alárendeltségében a 2., 3. és 5. ügyosztály működött. A 2. ügyosztály feladata a sorgyalogsági, a vadász- és egészségügyi csapatok szervezése, a védkötelezettségi ügyek, a hadkiegészítés, az újoncok és szabadságolt állományúak oktatása, illetve általában az állomány és a legénység személyes ügyei voltak. A 3. ügyosztály kompetenciájába tartoztak a lovasság és a katonai szekereszkar szervezési ügyei, a csapatok és seregintézetek hadszervonat-, lóállítási és általában vett lóügyei, az állatgyógyintézetek, az állatorvosi kar személyes, valamint a katonai szekereszkar, a méneskar és a méntelepek legénységi ügyei. Az 5. ügyosztály foglalkozott a hadművelési ügyekkel, az elhelyezéssel, a kiképzéssel és a fegyvergyakorlatokkal. A vezérkar kompetenciái közül ennek az osztálynak rendelték alá az országok katonai leírását, az országos katonai felmérést, a Katonaföldrajzi

⁴⁹ Uo. 558–559.

⁵⁰ Sztráva 1876. 44–45.

Intézetet,⁵¹ a Hadilevéltárat,⁵² az utászügyeket, a katonai statisztikát, valamint a Monarchia erődítési és közlekedési ügyeit.⁵³

A Hadügyminisztérium II. ügycsoportjában a 6., 7. és 8. ügyosztály működött. A 6. ügyosztály a katonai nevelőintézetek és csapatiskolák szervezésével és igazgatásával foglalkozott. A 7. ügyosztály kompetenciájába a tüzérfegyvernem, a szertüzérségi ügyek szervezése és igazgatása, továbbá a hadsereg fegyver- és lőszerügyei tartoztak. A 8. ügyosztály a műszaki fegyvernem és a katonai építészeti igazgatóságok szervezését és igazgatását intézte, továbbá erődépítészeti és építészeti ügyeket is.⁵⁴

A III. ügycsoportot a 4., a 9. és a 14. ügyosztály képezte. A 4. ügyosztály hatáskörébe a katonai igazságügy tartozott. A 9. ügyosztály ellátási és rokkantügyekkel, a katonai lelkészettel és az iroda igazgatóságával foglalkozott. A 14. ügyosztály feladatkörét a katonai egészségügy, a katonaoorvosok és a IX. díjosztály alatti gyógyszerész-hivatalnokok személyes ügyei alkották.

A Gazdászati Csoport részét a 11., a 13. és a 15. ügyosztály képezte. A 11. ügyosztály az illeték- és elszállásolási, illetve a katonai egészségügyi intézetek kezelési szolgálati ügyeivel, adó-, díj-, bélyeg- és pénztári ügyekkel, továbbá a katonai hadbiztosság és a pénztári hivatalnokok személyi ügyeivel foglalkozott. A 13. ügyosztály az élelmezési és szállítási ügyekért, valamint az élelmezési és ágyraktárintézetek élelmezési hivatalnokai és a műszaki segédszemélyzet személyes ügyeiért volt felelős. A 15. ügyosztály (a közös Hadügyminisztérium számvivősége) a költségvetési és folyósítási ügyekért, a számféjtésért, a számvivőségi hivatalnokok és a csapatszámvivő kar személyi ügyeiért, valamint a havidíjasok anyakönyvi lapjainak megőrzéséért, nyilvántartásáért kezeskedett.

A Haditengerészeti Csoport a központi irodából és 9 ügyosztályból állt. A központi iroda hatáskörébe a cs. és kir. haditengerészet központi igazgatása, az elnöki ügyek, az 1–3. ügyosztály állomány-nyilvántartási és személyes ügyei, a 4–7. ügyosztályéba a haditengerészeti műszaki ügyek, a 8. ügyosztályéba a számvitel, ellenőrzés és pénzkezelés, a 9. ügyosztályéba pedig az igazságügyi kérdések tartoztak. A Haditengerészeti Csoport főnöke a hadügyminiszter helyettese, tengerészeti ügyekben pedig tengerészparancsnok volt.

⁵¹ A hadsereg kellő térképanyaggal való ellátását végző Katonaföldrajzi Intézet több osztályra oszlott.

⁵² A Hadilevéltár a hadtörténeti és hadművészeti iratokat, könyveket, térképeket, terepfelvételeket és emlékiratokat gyűjtötte, rendezte, őrizte, háború esetén térképekkel látta el a hadsereget. Három részre tagolódott: a levéltárra, a könyvtárra és a térképosztályra. 1889-ben még egy hadtörténeti osztállyal egészült ki, ahol beosztott vezérkari tisztek dolgoztak. Vö. Egger 2001. 13.

⁵³ Sztráva 1876. 44–45.

⁵⁴ Wagner 1971. 67–68.

A Legfelsőbb Igazságügyi Tanács négy ügyosztállyal a katonai törvényszékek megszervezéséig a közös Hadügyminisztériumon belül működő külön ügycsoportot képezett.⁵⁵

1876 végén a cs. és kir. Hadügyminisztériumban létrehozták a mozgósítási ügyek osztályát, amely a megszünt határőrvidéki osztály számát, a 10-est kapta.⁵⁶

1894-ben az utászezred teendőinek irányítását a Hadügyminisztérium 5. osztályától a 8. osztályához helyezték át, a 8. osztálytól pedig elkülönítették a 8/HB osztályt a magasépítő teendők számára. 1904-től kezdve a vezérkar táviróirodája a minisztérium 5/TB osztályaként fungált.⁵⁷

A haderő kiépítése és a műszaki fejlődés ütemének felgyorsulása a Hadügyminisztériumon belül a teendők és az osztályok növekedéséhez vezetett az első világháború előtti utolsó évtizedben. 1905-ben létrehozták a 11 (B) osztályt, amely irányította az ipari szállításokat (a hadsereg számára a birodalom mindkét feléből). 1906-ban a házassági óvadékügyeket intéző 4/HK osztályt szervezték meg, amelyet 1909-ben összevontak a 4/G és a 4. osztállyal, egy jogi csoportot alakítva. 1907-ben a 15. osztályból egy új 15/B osztályt hoztak létre, amely a szervezeti változások pénzükségletével, a hitelek nyilvántartásával és dotálásukkal foglalkozott. 1908-ban a 7. (tüzérségi) osztályból megalakították a lőporral és robbanóanyagokkal foglalkozó 7/P osztályt, a 2. osztályt pedig egy a véderőtörvényekkel foglalkozó 2/W, valamint az állományi és anyakönyvi ügyeket irányító 2/St osztályra bontották. A 3/R osztályt szintén 1908-ban állították fel a pótlóvázás ügyeinek intézésére.⁵⁸

Az elnöki osztályon belül egy sajtócsoportot hoztak létre, a miniszterhelyettes irányítása alatt. A sajtócsoport feladata napi sajtójelentések összeállítása volt a vezető belföldi újságokból, a területi parancsnokságok és a katonai attasék jelentéseiből, továbbá időnként a külföldi sajtóból, a szaksajtóból pedig heti rendszerességgel. 1909-ben felállították a 11/E osztályt a beszállásolási ügyek intézésére. 1912-ben megszervezték az 5/M osztályt, mely a motorok ügyeivel és az erődök ballonosztágaival foglalkozott. A közös Hadügyminisztérium 1913-ban a bécsi Stubenringen található új épületbe költözött, ahol egy saját nyomdát és postahivatalt is berendeztek.⁵⁹ 1914-ben a közös Hadügyminisztériumban már hat csoportfőnök dolgozott.⁶⁰

⁵⁵ Sztráva 1876. 46.

⁵⁶ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 360–361.

⁵⁷ Uo. 366.

⁵⁸ Uo. 371.

⁵⁹ Uo. 372.

⁶⁰ Schematismus 1914. 60.

A közös Hadügyminisztérium segédközegei 1876-ban a haderő vezérkari főnöke, a lovassági főfelügyelő, a tüzérségi főfelügyelő,⁶¹ a műszaki főfelügyelő,⁶² a szekerész-főfelügyelő, az egészségügyi csapatok parancsnoka, a Katonai Műszaki és Gazdászati Bizottság,⁶³ az Egészségügyi Tanács,⁶⁴ a szentszéki püspöki helyettes és a Hadügyminisztérium számvivősege voltak. A segédközegek (törzsükhöz általában egy-egy törzs és/vagy főtiszt is tartozott), akiket közvetlenül a hadügyminiszter alá soroltak be, véleményeztek, előléptetési javaslatokat terjesztettek a miniszter elé, fegyvernemük egységes és harci kiképzését felügyelték, meggyőződtek az alárendelt csapatok harcképességéről és felszereléséről, a hadügyminiszter intézkedésére vagy (az egészségügyi csapatok parancsnoka kivételével) saját belátásuk szerint szemleutakat tartottak, és jelentést tettek a hadügyminiszternek az eredményekről. Az egyes fegyvernemeknél szolgáló tisztek minősítéseit véleményezték és beterjesztették a minisztériumnak.⁶⁵

A cs. és kir. Hadügyminisztérium segédközegeinek száma az első világháború kitöréséig folyamatosan növekedett. 1878-ban felállították a szakszámvivő osztályt, amely a gazdasági és pénzügyi ellenőrzési teendőket végezte.⁶⁶ 1878 júliusában kinevezték a tábori vasutak főnökét, aki a Központi Vezetőség (*Zentralleitung*) elnökeként, majd később a tábori vasúti szállításvezetőség főnökeként is tevékenykedett. A Központi Vezetőség (1886-tól Központi Vasúti Szállításvezetőség) a Hadügyminisztérium egyik osztályát képezte. 1888-tól a vezérkar vasúti irodája egyidejűleg a minisztérium 5/EB osztályaként is működött.⁶⁷

1880 májusában egy vonat- (trén-) főfelügyelőt neveztek ki az addigi szekeresz-főfelügyelő helyébe.⁶⁸

1888. március 18-án az uralkodó fiát, Rudolf főherceget bízta meg az újonnan felállított gyalogsági főfelügyelő beosztásának ellátásával. Feladatkörébe a gyalogsági

⁶¹ A tüzérségi főfelügyelő látta el a tüzérség, a szertüzérség és a tüzérségi nevelőintézetek felügyeletét. Vö. Sztráva 1876. 49.

⁶² A műszaki főfelügyelőnek a műszaki csapatok felügyelete mellett még az erődített helyek és katonai épületek építészeti felügyelete is a feladatához tartozott. Vö. uo. 49.

⁶³ A Katonai Műszaki és Gazdászati Bizottság a tüzérségi és műszaki találmányokat kísérte figyelemmel, megbírálta őket, kísérleteket ajánlott és hajtott végre, javaslatokat és terveket dolgozott ki a hadügyminiszternek az újítások gyakorlatba átültetésére, tankönyveket, szabályzatokat szerkesztett a tüzérség, a műszaki csapatok és a hadbiztonság számára. Magasabb beosztásra szánt tehetséges tüzér- és műszaki tiszteket, hadbiztonsági hivatalnokokat, a felsőbb tanintézetek számára pedig tanárokat képzett. A bizottság az elnök vezetése alatt több osztályból álló négy csoportra (tüzér-, műszaki, hadbiztonsági és technológiai csoport) oszlott. Vö. uo. 50–52.

⁶⁴ Az elnök vezetése alatt álló Egészségügyi Tanács rendes és rendkívüli tagokból állt, akiket a közös hadügyminiszter nevezett ki a tényleges állományú tisztikar tagjai vagy más szaktekintélyek közül. Feladatai közé tartozott a katonai egészségügyi szervezeti szabályzatának megváltoztatása, statisztikai adatok gyűjtése és rendezése, vegyészeti és orvosi kísérletek végzése, orvosi művek megírása és bírálata, a katonai orvos-tanár személyzet kijelölése. Vö. uo. 50–52.

⁶⁵ Uo. 48–49.

⁶⁶ Inventar 1953. 159.

⁶⁷ Wandruszka–Urbanitsch 1987. 362.

⁶⁸ Uo. 363.

és vadászcsapatok, a hadsereg-lőiskola és a gyalogsági hadapródiskolák felügyelete tartozott. Rudolf halála után Freiherr von König tábornaszernagy töltötte be a tisztséget, amelyet azonban nyugdíjba vonulása után, 1894-ben megszüntettek.⁶⁹

1893-ban a cs. és kir. Hadügyminisztérium új segédközegeként létrehozták az utász-főfelügyelő, 1895-ben pedig a nem erődítési építmények számára az építő főmérnök beosztását. 1894-ben kezdte meg munkáját a katonai nevelő- és képzőintézetek főfelügyelője,⁷⁰ valamint a katonarovosi tisztikar főnöke. 1907-től tevékenykedett a hadtest-tisztiiskolák főfelügyelője, 1912-től pedig a vártüzérség, illetve a műszaki tüzérség felügyelője.⁷¹

1917-re a közös Hadügyminisztérium osztályainak száma összesen 26-ra nőtt. Az egyes osztályok a következő területekért voltak felelősek:

- *elnöki iroda*: a közös hadsereg aktív és tartalékos tábornokainak és törzstiszteinek személyi ügyei, az ezzel összefüggő kitüntetési és becsületügyek, reprezentációs és szolgálati, illetve gazdasági és mozgósítási ügyek, a tiszti névtárak (sematizmusok) szerkesztése;
- *1. osztály*: a főtisztek (I. osztályú századosi ranggal bezárólag), zászlósok és tisztjelöltek személyi ügyei;
- *2/St. osztály*: az állomány- és anyakönyvek vezetése, az altisztek és a legénység személyi ügyei;
- *2/W osztály*: a hadsereg kiegészítésével, a leszereléssel és az altisztek alkalmazásával kapcsolatos ügyek;
- *3. osztály*: lóállítási törvény, vonat-, állatorvosi és hadikutyaügyek;
- *3/IJ osztály*: a hadianyag kezelése a leszerelés után;
- *3/R osztály*: lóügyek, a lóállítási törvény kivételével;
- *4. osztály*: katonai igazságügyi igazgatás, jogi szakvélemények;
- *4/G osztály*: katonai igazságügy, törvényhozási munkák;
- *4/HK osztály*: katonai házassági óvadéki ügyek;
- *5. osztály*: szervezési, elhelyezési, kiképzési és továbbképzési ügyek;
- *5/Ü osztály*: mezőgazdasági üzemek, csapat- és tüzérségi gyakorlóterek;
- *5/L osztály*: a légierővel kapcsolatos ügyek, táboriüdőzőszolgalat;
- *5/M osztály*: gépjárműügyek;
- *5/TB osztály*: távíró-, telefon-, távjelző-, postagalamb- és postai ügyek;
- *6. osztály*: katonai nevelő- és képzőintézetek, tiszti leánynevelő intézetek (Hernals, Sopron) ügyei;
- *7. osztály*: tábori, hegyi-, vár- és műszaki tüzérség, kézfegyverek, optikai eszközök;

⁶⁹ Uo. 365–366.

⁷⁰ Uo. 366.

⁷¹ Schematismus 1914. 73–78.; Inventar 1953. 153–159.

- *7/P osztály*: lőpor-, robbanóanyag- és szabadalmi ügyek;
- *8. osztály*: erőd-, erődítési és műszaki elektromos ügyek;
- *8/HB osztály*: katonai építési ügyek;
- *9. osztály*: hadirokkantak, hadiözvegyek és hadiárvrák ellátási, valamint alapítványi ügyei, katonai lelkészek, katonai anyakönyvezés, kegyeleti ügyek, a lelki betegek támogatása;
- *9/VG osztály*: a tisztek és a legénység pénzbeli ellátása;
- *10. osztály*: mozgósítási és leszerelési ügyek, a hadsereg ütőképességének biztosítása és személyi statisztikája;
- *10/Kgf osztály*: hadifogolyügyek (hadifogolytáborok és hadifoglyok tisztii állomásai, internáltak ügyei);
- *10/KW osztály*: hadigazdasági ügyek (szervezeti, gazdasági, tudományos és statisztikai kérdések);
- *10/VL osztály*: veszteségi ügyek (veszteségi statisztikák, hadisírok);
- *11. osztály*: illetmények és járandóságok;
- *11/E osztály*: beszállásolás és előfogatok;
- *12. osztály*: a hadsereg ellátása (élelmiszer, dohány);
- *12/ÖF osztály*: olajok és zsírok, szappan és mosószer;
- *13. osztály*: egyenruházat és felszerelés;
- *14. osztály*: katonai egészségügy;
- *15. osztály*: katonai számvivősségi és számlaellenőrzési ügyek;
- *15/B osztály*: a hadsereg költségvetése, pénz-, hitel- és hadikölcsön-ügyek;
- *16. osztály*: a lőszer- és gépgyártás személyi és felmentési ügyei, a kincstári lőszergyárak műszaki felszerelése;
- *17. osztály*: szénkitermelés és -ellátás;
- *18. osztály*: tüzérségi és kézilőfegyver-lőszer-, valamint robbanóanyag-gyártás;
- *19. osztály*: tüzérségi ügyek, a kézfegyverek és aknalőszerek műszaki ügyei, faszén-előállítás;
- *19/G osztály*: gázharc és gázvédelem;
- *20. osztály*: akna- és gránátvetők, aknák, kézigránátok;
- *21. osztály*: különböző fémek előállítása, külföldi fémbeszerzés;
- *22. osztály*: a vas- és acélfelhasználás szabályozása;
- *23. osztály*: a vas előállítása és szállítása;
- *24. osztály*: építési, építkezési ügyek;
- *25. osztály*: bányászati ügyek;
- *26. osztály*: az árkász- és utászcsapatok tevékenységével, kiegészítésével, felszerelésével kapcsolatos ügyek.⁷²

⁷² KA MKSM, Sonderreihe 80. d.

A keleti osztály (*Orientabteilung*) Románia, Szerbia, Montenegró, Albánia gazdasági kiaknázásával, Törökország, Bulgária és a Monarchia gazdasági kapcsolataival, a felsorolt megszállt és szövetséges országok kulturális és tudományos ügyével, az R elszámolóhivatal (*Abrechnungstelle R*) pedig a megszállt Romániából beérkező javak számontartásával foglalkozott.

Több, a közös Hadügyminisztérium alárendeltségébe tartozó, de önállóan működő hivatal és bizottság is létezett a fentebb felsorolt osztályokon kívül.

Ebbe a körbe az alábbiak tartoztak:

- *Központi Szállításvezetőség*: az 5/EB osztály irányítása alatt állt, és az összes szárazföldi, illetve vízi szállítási feladattal foglalkozott;
- *Háborús Távíró Központi Vezetőség*: feladata az állami távíró- és telefonhálózat katonai célú kihasználása és kiegészítése volt, továbbá az összeköttetés fenntartása a hadszínterekkel;
- *Miniszteriális Bizottság*: feladatkörébe a háborús rendkívüli intézkedések bevezetése és alkalmazása tartozott;
- *Hadseregszállítások Központi Nyilvántartása*: a textil, a bőr a fa és az ásványolaj beszerzésében működött közre a hadsereg számára, és ezt a folyamatot felügyelte;
- *Rokkantgondozási Csoport*: a hadirokkantak támogatásával foglalkozott;
- *Hadigondozási Csoport*: az elesett katonák özvegyeinek és árváinak gondozását látta el;
- *Hadtudományi Kérdések Szakértői Bizottsága*: feladata a fegyvertények vagy harctéri mulasztások megítélése volt;
- *Kardokat Elismerő Bizottság*: kardokat ítelt oda a háború alatt adományozott kitüntetésekhez;
- *Becsületügyi Bizottság a Főtisztek és Tisztjelöltek Számára, Becsületügyi Felülvizsgáló Bizottság, Felmentettek Ellenőrző Bizottsága, Felmentettek Központi Nyilvántartása, a cs. és kir. Hadügyminisztérium mozgó bizottságai*: a szárazföldi haderő hátsországi csapatainál, intézményeinél és kórházaiban vizsgálták a katonák szolgálatra való képességét, továbbá szemlézték a közös hadsereg, a cs. kir. Landwehr és a cs. kir. Landsturm pótalakulatait;
- *a Monarchia területén található katonai célokra termelő hadiüzemek felügyelői, Fizetőhivatal*: a pénzmozgásokkal, az alapítványi és kauciók tőke megőrzésével és számolásával foglalkozott;
- *Hadfelügyeleti Hivatal*: feladata a rendkívüli intézkedések felügyelete volt, 1917 szeptemberétől miniszteri bizottsággá alakult a közös Hadügyminisztériumban.⁷³

⁷³ Uo.; Inventar 1953. 148–149.

A *Haditengerészeti Csoport (Marinesektion)* felépítése a következő volt:

- elnöki iroda, hadműveleti iroda;
- I. ügycsoport (1. osztály: a haditengerészet tisztjeinek állomány- és személyi ügyei, 2. osztály: a törzsaltisztek és a legénységi állomány személyi ügyei, 3. osztály: az első két osztály adminisztrációs ügyei);
- II. ügycsoport (4/S osztály: hajóépítési ügyek, 4/M osztály: hajógépépítési ügyek, 4/A osztály: tüzérségi ügyek, 4/E osztály: elektromos ügyek, 6. osztály: a fenti osztályokra vonatkozó minden adminisztrációs ügy);
- III. ügycsoport (5. osztály: szárazföldi és vízi építési ügyek, 10. osztály: repülési és tengeralattjáró-ügyek, 12. osztály: a fenti két osztály adminisztrációs ügyei).
- A 7. osztály a jogi ügyekkel, a 8. osztály a költségvetéssel és számvivőségi ügyekkel, a 9. osztály pedig az egészségügyi szolgálattal foglalkozott. Ezenkívül a Haditengerészeti Csoporthoz tartozott a Haditengerészeti Ellenőrző Hivatal és a Haditengerészeti Központi Levéltár is.⁷⁴

A császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság

Az osztrák–magyar haderő részleges mozgósításának napján, 1914. július 25-én az uralkodó Frigyes főherceg gyalogsági tábornokot a balkáni császári és királyi haderő főparancsnokává, majd 1914. július 31-én az általános mozgósítás elrendelésével egyidejűleg osztrák–magyar hadsereg-főparancsnokká nevezte ki. 1914. augusztus 6-án Oskar Potiorek tábornagyot a Szerbia és Montenegró ellen harcoló csapatokat összefogó balkáni császári és királyi haderő önálló főparancsnokává nevezte ki Ferenc József. Különállása mutatja, mekkora jelentőséget tulajdonítottak a balkáni hadszíntérnek. Potiorek közvetlenül küldhetett jelentéseket az uralkodó katonai irodájának. Sorozatos harctéri kudarcai után, 1914. december 22-én leváltották, és a balkáni hadszíntéren bevetett haderő különállása is megszűnt.

Már 1914 novemberében megfogalmazódott egy „legmagasabb főparancsnokság” gondolata, nevezetesen Frigyes főherceg és a német északkeleti front vezérkari főnöke, Erich Ludendorff német altábornagy részéről. Frigyes főherceg figyelmen kívül hagyta Franz Conrad von Hötzendorf vezérkari főnök tiltakozását. Az 1916. júniusi Bruszilov-offenzíva során bekövetkezett vereség és Romániának az antant oldalán való hadba lépése után az egységes fővezérlet létrehozására irányuló német nyomás mindegyik szövetséges társ irányába fokozódott. Az 1916. szeptember 6-án aláírt szerződés értelmében a német császár vette át a fővezérletet a német, az osztrák–magyar, a bolgár és a török szövetséges haderők felett,

⁷⁴ KA MKSM, Sonderreihe 80. d.

központi irányítószervük a Német Legfelsőbb Hadvezetőség lett. Ausztria–Magyarország vonatkozásában egy titkos záradékot iktattak be. Azokban az esetekben, amelyekben, tekintettel a Monarchia területi integritására, a császári és királyi Hadsereg-főparancsnokság nem adhatta beleegyezését a német döntésekhez, Ferenc József előzetes egyetértésére volt szükség.

Az agg uralkodó halála után I. (IV.) Károly császár és király 1916. december 2-án maga vette át az osztrák–magyar hadsereg főparancsnokságát. Az 1916. december 1-jén a németekkel kötött új szerződésből a korábbi kiegészítő záradék is eltűnt. A valóságban minden attól függött, hogy Károly II. Vilmostal és a Legfelsőbb Hadvezetőséggel szemben mit tudott keresztülvinni a Monarchia és annak fegyveres ereje érdekei megőrzéséhez. Károly császár és király, valamint Arthur Arz von Straussenburg gyalogsági tábornok (1918 februárjától vezérezredes), osztrák–magyar vezérkari főnök ellenállása ellenére a Német Legfelsőbb Hadvezetőség keresztülvitte a korlátlan tengeralattjáró-háború megindítását, az 1918. februári benyomulást Ukrajnába, továbbá négy osztrák–magyar hadosztály átirányítását a nyugati frontra az 1918. júniusi sikertelen piavei offenzíva után. A Monarchia uralkodója 1918. május 12-én kikényszerített jóváhagyását adta egy a németekkel kötött hosszú távú politikai, katonai, vám- és gazdasági szövetség megkötéséhez. Ennek értelmében az osztrák–magyar fegyveres erő mintha a német haderő egy része lett volna. Károly csak annyira lehetett főparancsnok, mint például a bajor király. Ugyanakkor Ausztria és Magyarország viszonylatában is lényeges változások következtek be a fővezérletet illetően. Károly 1917 decemberében és 1918 januárjában elviekben hozzájárulását adta a haderő magyar és osztrák részekre osztásához. A megvalósításra vonatkozó tárgyalások egészen 1918 szeptemberéig elhúzódtak. A közös Hadügyminisztérium és a magyar királyi Honvédelmi Minisztérium tervezeteiben a legfelsőbb hadúr egy közös katonai irodával rendelkezett volna.⁷⁵ Az iroda keretein belül egy osztrák és egy magyar osztály működött volna, azonban a részleteket nem dolgozták ki. Természetesen ellenvetések is felmerültek azzal kapcsolatban, hogy a közös Hadügyminisztérium és a közös Hadsereg-főparancsnokság fennmaradhat-e a háború után irányítószervezetként. A hadsereg felosztásához azonban, amit a magyar miniszterelnök követelt és akart keresztülvinni, nem férhetett kétség.

A Hadsereg-főparancsnokság 1918. október 1-i újabb emlékiratában a hadsereg kettéosztását már kész tényként fogadva el azt javasolta, hogy a legfelsőbb hadvezetés irányítója a haderő vezérkari főnöke legyen az uralkodó közvetlen és felelősségteljes tanácsadójaként. Az uralkodó katonai irodája mint negyedik szekció a Hadsereg-főparancsnokság elnöki csoportjaként funkcionált volna. Az uralkodó közvetlen irányítása alatt működött volna a vezérkar főnöke

⁷⁵ Allmayer-Beck 1968. 430–435.

és helyettese, egy hadműveleti, egy összekötő, egy anyagi és egy elnöki csoport, valamint a közös intézmények (a Hadiiskola, a Hadilevéltár, a Katonaföldrajzi Intézet, illetve a műszaki és adminisztratív szaktanfolyamok). A legfelsőbb hadvezetés hatáskörébe tartozott volna a vezetés és a belső szervezet, valamint az ezekre a területekre vonatkozó direktívák, a háború hadműveleti és anyagi előkészületei, a vezérkar és az egyéb törzsek kiképzése, a tábornokok és a vezérkari tisztek beosztása, az irányelvek a főfelügyelők számára. A legfelsőbb hadvezetés végrehajtó hatalma a neki alárendelt szervezetekre korlátozódott volna. Csak pénzügyi vonatkozásokban lett volna felelős a parlamenti delegációknak.

Gróf Hadik János magyar miniszterelnök 1918. október 29-én telefonon azt követelte IV. Károlytól, hogy november 1-től vegye át a parancsnokságot minden honvédelalukat és a közös hadsereg minden hátországi magyar alakulata és intézménye felett egy magyar királyi hadügyminiszter, továbbá József főherceget nevezzék ki a magyar fegyveres erő főparancsnokává. A császár és király ettől kezdve csak egy vezérkari főnökből és annak helyetteséből, valamint a magyar hadsereg parancsnokából és vezérkari főnökéből álló haditanács elnöke lett volna. Az uralkodó még aznap jóváhagyta ezt a követelést telefonon, de végrehajtani már nem tudták.⁷⁶

A Nagy Háború kirobbanásakor az osztrák–magyar vezérkarból megalakult Hadsereg-főparancsnokság történetét két korszakra oszthatjuk: Franz Conrad von Hötzendorf, illetőleg Arthur Arz von Straussenburg vezérkari főnöksége idejére. Az 1914 augusztusa és 1917 februárja közötti időszakban, az úgynevezett első Hadsereg-főparancsnokság szervezetén belül tulajdonképpen két főparancsnokság, a Működő Hadsereg Főparancsnoksága (*Operierendes Oberkommando, OOK*) és a Hadtáp-főparancsnokság (*Etappenoberkommando, EOK*) alakult meg.

A Működő Hadsereg Főparancsnoksága három osztályból szerveződött: a hadműveleti, az igazgatási és a hírszerző osztályból:⁷⁷

1. A *hadműveleti osztály* a vezérkar hadműveleti irodájából alakult meg. Feladatkörébe elsődlegesen a hadműveleti és harcászati jellegű ügyek, a hadsereggörletek körülhatárolása, a hadsereg-főparancsnok által a magasabbparancsnokoknak átengedett hatáskörök megállapítása, a saját és az ellenséges helyzet nyilvántartása, helyzetjelentések és közlemények, a hadrendek összeállítása és a teljes állomány nyilvántartása, a katonai térképészeti adatok, az erődítések és az értük vívott harc, a hadseregek kapcsolattartása egymással és a Hadsereg-főparancsnoksággal, a belpolitikai ügyek, a kivételes rendelkezések, a tábori csendőrség vezetése és alkalmazása, különböző tanulmányok és térképek

⁷⁶ KA Nachlass B/1000 Nr. 222.

⁷⁷ Szijj 1986. 10.

készítése, a harcjelentések, valamint a napló vezetése tartoztak. Az osztály főnöke Josef Metzger vezérkari ezredes (1915-től vezérőrnagy, 1916-tól altábornagy), Conrad vezérkari főnök legközelebbi munkatársa volt.

A hadműveleti osztály szerteágazó tevékenységének megfelelően csoportokra oszlott. A hadicsoport több munkacsoportból állt: az R (Oroszország) csoport az orosz hadszíntéren, a B (Balkán) csoport a balkáni fronton folyó hadműveleteket irányította. Az I (Olaszország) csoportot 1915. május végén, az olasz hadba lépés után, a Ru (Románia) csoportot Románia 1916. augusztus 27-i háborúba lépése után szervezték meg. Mindegyik csoporton belül külön referensek foglalkoztak a hadműveleti és harcászati helyzetjelentések készítésével, a saját haderő hadrendjének összeállításával és nyilvántartásával, a műszaki csapatok és a légierő ügyeivel, valamint az ellenséges helyzet nyilvántartásával. Valamennyi csoport rendelkezett rejtjelezővel.

A hadműveleti osztály két másik fontos csoportja a szervezési és a tüzérségi csoport volt. Az osztálynak még külön műszaki, sajtóügyi és híradó-előadója is volt.

Az osztrák–magyar haditengerészet is önálló referenciával bírt a hadműveleti osztályon belül. A háború kezdetén a légjáróügyeknek az osztály keretei között csak referense volt, majd 1915 elején szervezték meg a légjáró csapatok parancsnokságát.

A hadműveleti osztály létszámát 1914–1917 között összesen 40–50 tiszt és 60–70 főnyi legénység alkotta. A tiszti létszámba beleértendő két-három fő-tisztviselő és tisztviselő, a legénységi állományúak között pedig a tisztiszolgák mellett írnokok, küldöncök, gépírók is szerepeltek.⁷⁸

2. Az *igazgatási osztály* feladatkörébe tartoztak a hadműveleti tevékenységgel nem összefüggő személyi, szolgálati és igazságügyi kérdések, a hadsereg-főparancsnoksági parancsok összeállítása és kiadása, az állomány- és veszteséglisták, az országos járművek felhasználása a Működő Hadsereg Főparancsnokság céljaira, a hadifoglyok, hadizsákmány és a tábori posta ügyei, a rejtjelezés és rejtjelfejtés, továbbá minden a Működő Hadsereg Főparancsnokságával kapcsolatos belső ügy.

Az igazgatási osztály a vezérkar igazgatási irodájából alakult, létszámát 1916. október 1-jén 39 tiszt, 26 altiszt és 82 főnyi legénység tette ki. Az osztály belső szervezete állandóságot mutatott: a személyügyi csoport a tisztek beosztásával, előléptetésével, szabadságolásával, vezénylésével foglalkozott. A kitüntetési csoport a különböző katonai kitüntetések javaslatait gyűjtötte össze a csapatoktól, majd véleményezte és továbbította őket a közös Hadügyminisztériumba. A segédhivatal a fogalmazókat, irodatisztekot, litográfusokat

⁷⁸ Uo. 11–16.

fogta össze, továbbá a Hadsereg-főparancsnokság rendelkezésére álló 80 fős legénységi állományú segéderő felett is rendelkezett.⁷⁹

A Hadsereg-főparancsnokság mint hivatal (összesen mintegy 800 fő) szervezetszerű működésének biztosítására az igazgatási osztály alárendeltségében (de nem szervezeti részeként) működtek még az alább következő részlegek. A hadsereg-főparancsnok kísérete a szárnysegédek mellett Frigyes főherceg udvartartását is magában foglalta (mintegy 20 fő). A mintegy 20 fős küldöncszervezetbe tartozókat a Működő Hadsereg Főparancsnokság különböző osztályaihoz vagy fontosabb pozíciójú tisztjeihez osztották be. A tábori csendőrség feladata a Hadsereg-főparancsnokság rendjének biztosítása volt. A térparancsnokság gondoskodott a Működő Hadsereg Főparancsnokságának teljes ellátásáról. Alárendeltségében működött a törzsszákad, az ellátó-, élelmezési és felszámoló-szolgálat, a vonatszázad-parancsnokság és a tábori postahivatal mint szolgálati ág.⁸⁰

1916 őszén az igazgatási osztályt a Hadsereg-főparancsnokság egészével együtt átszervezték. Ennek eredményeként a Működő Hadsereg Főparancsnoksága és a Hadtáp-főparancsnokság megszűnt, az utóbbi szállásmesteri osztállyá alakult. Ezzel vége szakadt a hivatali működést kiszolgáló és ellátó feladatokból eredő párhuzamosságnak, azonban bővült és megnőtt az osztály feladatköre. Az elnöki osztály nevet felvevő igazgatási osztályt két nagy létszámú csoport és több referencia alkotta: a személyügyi csoporton belül kilenc referencia volt, a tábornoki kar, a gyalogsági, a lovassági, a tüzérségi, a műszaki fegyvernemnél, a légjáró csapatoknál, valamint a magyar királyi és a császári-királyi honvédségnél szolgáló tisztek személyügyi. A kitüntetési csoportnak általában a fegyver- és csapatnemek, illetőleg a kitüntetések fajtái szerint szétválasztva alakultak ki a reszortjai.⁸¹ A tisztikar becsületügyeivel és a nemességgel kapcsolatos kérdések előadója egyben az elnöki osztály irodaigazgatója is volt. Idesorolandó még az autó- és távírószolgálat, az igazságügyi előadó, az ügyiratok iktatásával, elküldésével kapcsolatos feladatokat ellátó segédhivatal, az őrzészlóalj és a tisztí étkezde gondnoka. A térparancsnokság alárendeltségébe a törzsszakasz, a tábori csendőrség, több orvos, az élelmezési tiszt, a felszámoló számtiszt, az ellátócsoport, a tábori postahivatal, valamint a lovasított különítmény tartozott. Az elnöki osztály állományát 50–60 tiszt, 25–30 altiszt és 280–300 főnyi legénység alkotta. A szövetséges haderők összekötő tisztjei (akik a Hadsereg-főparancsnokság és országaik vezérkarának együttműködését voltak hivatva biztosítani) is az elnöki osztályhoz tartoztak.

⁷⁹ Szijj 1993. 63–64.

⁸⁰ Uo. 64.

⁸¹ Szijj 1986. 21–22.

A német hadsereget négy fő, a bolgárt, valamint a törököt egy-egy személy képviselte.⁸²

3. A *hírszerzőosztály* felderítéssel, hírszerzéssel, az ellenséges haderő és erődítmények, továbbá a szövetséges haderő nyilvántartásával, az ellenséggel való kapcsolattartással és diplomáciai érintkezéssel foglalkozott, valamint utasítások adásával az osztrák–magyar katonai attaséknak és a sajtóhadiszállásnak (a haditudósítóknak).⁸³ Tiszti létszámába 25–30, legénységi állományába 40 fő tartozott, továbbá még néhány rendőrségi detektív, ügynök és a közös Külügyminisztérium képviselőiként a Hadsereg-főparancsnoksághoz delegált diplomaták (három–öt fő).⁸⁴
4. A *Működő Hadsereg Főparancsnokságán* belül létrehoztak egy szűkebb törzset is, mely a Hadsereg-főparancsnokság vezérkarának funkcióját töltötte be. Tagjai a hadsereg-főparancsnok és kísérete, a vezérkari főnök és kísérete, a hadműveleti osztály vezetője (beleértve a telefon-előadót és a haditengerészeti tisztet is), az igazgatási osztályról egy, a hírszerzőosztályról pedig két kijelölt vezérkari tiszt. Ennek a szűkebb törzsnek a felállítását indokolta, hogy a Hadsereg-főparancsnokság viszonylag nagy hivatali szervezete nem volt alkalmas a hadműveletek gyors követésére és a velük kapcsolatos azonnali döntések meghozatalára. Az érdemi vezetés Conrad vezérkari főnök kezében összpontosult. A vezérkari főnök helyettese, aki egyben a hadműveleti osztály vezetőjeként is működött, mindenről ugyanolyan szinten volt tájékozott, mint a vezérkari főnök.⁸⁵

A Hadtáp-főparancsnokság feladata a hadsereg teljes ellátása és legfelső szintű irányítása, szervezése volt. A háború elején a szervezet élén a hadtápfőparancsnok állt, helyettese egyúttal a Hadtáp-főparancsnokság vezérkari főnöke volt.

A Hadtáp-főparancsnokság az alábbi, összesen hét osztályra, illetve főnökségre tagolódott:

1. A *vezérkari osztály* (élén egy vezérkari ezredessel, aki egyben a Hadtáp-főparancsnokság vezérkari főnöke is volt) a következő feladatokat látta el: a hadtápszolgálat legfelső vezetése és egységes szabályozása, a harcoló hadseregek hadtápkörleteinek kijelölése, a hátszág és a hadszíntér közötti határok megállapítása, az utánpótlási vonalak kijelölése, a hadseregek közötti egyeztetés a hadtáp vonatkozásában, a hadseregek egymás közötti, a cs. és kir. Hadügyminisztériummal, valamint a különböző katonai és polgári hatóságokkal való kapcsolattartásának szabályozása, az utánpótlásra vonatkozó igények szűrése,

⁸² Uo. 23–25.

⁸³ A császári és királyi sajtóhadiszállás első világháború alatti működéséről lásd Balla 2005. 141–151.

⁸⁴ Szijj 1986. 25–26.

⁸⁵ Uo. 26–29.

kiválogatása és továbbítása, a hadifoglyok és a hadiszákmány szállítása és kezelése, a megszállt ellenséges területek igazgatása és kiaknázása, az ott létrehozandó katonai kormányzóságok felállítása és irányítása, a kivételes intézkedést igénylő belpolitikai ügyek, illetve a tábori csendőrség koordinálása.⁸⁶

A vezérkari osztály széles körű feladatainak ellátását szakelőadók – tüzérségi, árkász-, utász-, autó- és vonatelőadó – biztosították. A szakelőadókhoz tartoztak a Monarchia két belügyminisztériumának közigazgatási tisztviselői, akik a polgári hivatalokkal működtek együtt, például a polgári lakosság számára hozott tábori és egészségügyi rendészeti rendszabályok kidolgozásában, az ország teljesítőképességének feltárásában és nyilvántartásában, a segélyforrások felhasználásában és az ellenséges területek közigazgatásában.⁸⁷

A vezérkari osztály alárendeltségébe tartoztak még a küldöncök, a tábori csendőrség és a térparancsnokság szolgálati ágai is. A Hadtáp-főparancsnokság vezérkari osztályán 12–15 tiszt, öt–hét tisztviselő és négy–hat legénységi állományú katona tevékenykedett. Emellett a Hadtáp-főparancsnokság mint hivatal fenntartását, ellátását biztosító szakszolgálati ágak hat–nyolc tisztet és 100–120 főnyi legénységet foglalkoztattak. A Hadtáp-főparancsnokságnál is kialakítottak egy szűkebb törzset (23 tiszt, négy polgári tisztviselő, 82 főnyi legénység), amely a hadműveleti helyzetnek megfelelően mozgékonyan tudta követni a Hadsereg-főparancsnokság vezérkarát.⁸⁸

2. A *tábori távíróügyek főnökségének* feladata általában a távíró-, telefon- és jelzésügyek legfelsőbb szintű irányítása volt. Teendői közé tartozott a távíró- és telefonügyek egységes vezetése, a forgalomkorlátozás és -ellenőrzés, a magán-távíróforgalom engedélyezése, a Működő Hadsereg Főparancsnoksága és a hadsereg-parancsnokságok, illetve a hadtápkörlet és a hátország közötti összeköttetés biztosítása, a saját és az ellenséges területen található állandó hálózat nyilvántartása, valamint a tartalékok felváltása az állami távírókkal. Állományát két tiszt, négy tisztviselő és három írnok képezte.
3. A *tábori szállítási ügyek főnöksége* a vezérkar vasúti irodájából alakult, és az összes vasúti és hajóforgalom egységes szabályozását, az ellenséges ország vasúttjai teherbíró képességének és állapotának felderítését, vasútvonalak építését, helyreállítását és üzemeltetését, tábori vasutak építését, a gőzhajózási vonalak kihasználását, a tábori szállítási vezetőségek körzetének kijelölését, vasútbiztosítást, kiürítéseket, a vasúti hivatalok és anyag mentését, szükség szerint pályarombolásokat, minden vasúti, tábori vasúti és gőzhajózási ügyet, valamint

⁸⁶ Uo. 31–32.

⁸⁷ Szijj 1993. 65.

⁸⁸ Szijj 1986. 33–36.

a közvetlen alárendelt alakulatok nyilvántartását látta el. Állományába 4 tiszt és 5 polgári szaktisztviselő tartozott.

4. A *hadbiztosság* az élelmezés, a vízellátás, a ruházat, a felszerelés, a fegyverzet, a pénz- és illetékügyek egységes szabályozásáért, a közvetlen irányítás alatt álló intézetek, személyi és anyagi tartalékok nyilvántartásáért és utasításokkal való ellátásáért, az ország teljesítőképességének felderítéséért és nyilvántartásáért, továbbá a tartalékoknak a vezérkari osztály által megállapított szükségletek szerinti felhasználásáért felelt az egész szárazföldi haderő vonatkozásában. Ez az osztály intézte a katonai kormányzóságok segédforrásainak igénybevételét a harctér számára, gondoskodott a hadsereg téli ruházattal való ellátásáról és annak beszédéséről, illetve a Hadsereg-főparancsnokság belső hadbiztosi ügyeiről. A hadbiztosság közvetlen alárendeltségébe tartozott az ellátószolgálat és a pénzügyi szakelőadó. Állományát 13 fő alkotta.⁸⁹
5. Az *egészségügyi főnökség* feladata az egészségügy és az egészségügyi rendszer egységes szabályozása volt, az állategészségügyi rendszerre vonatkozó intézkedések felügyelete, az átfogó tájékoztatás a hadseregek egészségügyi helyzetéről, felszereléséről, a sebesültek és betegek számáról, az önkéntes egészségügyi szolgálatról és az ápolószemélyzetről. Ezenkívül tennivalói közé sorolható még az alárendelt intézetek, alakulatok, egészségügyi szállítóeszközök, anyagi és személyi tartalékok nyilvántartása, egyeztetés az egyes hadseregekkel a felhasználásukról, a hátország egészségügyi segédeszközeinek nyilvántartása és felhasználása, a betegszállítások és betegelosztások szabályozása és a csapatok egészségügyi szükségleteinek kielégítése.⁹⁰
6. Az *igazságügyi előadó* a Hadtáp-főparancsnokság vezérkari főnökének közvetlen alárendeltségében működött, feladatai közé tartozott a hadseregek igazságügyi tevékenységének szabályozása és felügyelete, a hadsereg-főparancsnok bíráskodási jogának gyakorlása, közreműködés a táborigazgatás és a kivételes intézkedések jogi természetű ügyeiben, a közvetlen vezetése alatt álló személyi tartalékok nyilvántartása és utasítása. Állományába három fő tartozott.
7. A *tábori posta főigazgatóságának* funkciója a tábori postaszolgálat egységes vezetése és ellenőrzése, a tábori és állami postai berendezések nyilvántartása, a Hadsereg-főparancsnokság különböző részei és a hadseregek közötti postaforgalom szabályozása, a tábori posta felváltása az állami postával, a tábori posta felhasználásának korlátozása vagy bővítése a szükségletek és lehetőségek szerint, a közvetlen vezetése alatt álló tartalékok nyilvántartása és utasítások

⁸⁹ Szijj 1993. 66.

⁹⁰ Szijj 1986. 40.

kiadása, továbbá a csapatok szükségleteinek kielégítése volt. Állományába csak állami tisztviselők (10 fő) tartoztak.⁹¹

Mintegy másfél év tapasztalatai alapján került sor a hivatal operatívabb működésének elősegítésére, a Hadsereg-főparancsnokság átszervezésére. A Hadtáp-főparancsnokság megszűnt, helyette megalakult a szállásmesteri osztály (*Quartiermeisterabteilung*). A korábban a Hadtáp-főparancsnokságnak alárendelt főnökségek részben önálló osztályokká alakultak, részben pedig a szállásmesteri osztály csoportjaiként működtek tovább.

1916. január 1-től a Hadsereg-főparancsnokság szervezetileg az alábbi osztályokra tagolódott:

1. A *hadműveleti osztály* belső csoportbeosztását, feladatát, ügykörét és személyi állományát nem érintette az átszervezés.
2. Az *igazgatási osztályon* a belső változások csak 1916 decemberében mentek végbe, amelyekre korábban már kitértünk.
3. A *hírszerző osztály* belső szervezete nem változott.⁹²
4. A korábbi Hadtáp-főparancsnokság 1916. január 1-től mint *szállásmesteri osztály* működött. Alárendelt csoportjainak köre szűkült, a hadműveleti fontosságú főnökségek önállósultak és osztályokká szerveződtek. A vezérkari osztály megmaradt, de kiváltak belőle a szakelőadók, és a következő csoportokat szervezték: R (Oroszország) csoport, I (Olaszország) csoport, B (Balkán) csoport, hadrendi csoport, szervezési csoport, katonai közigazgatási csoport, belpolitikai ügyek csoportja, tüzércsoport, árkászcsoporthoz, gépjárműcsoport, vonat (trén-) csoport és személyi csoport. Idetartozott az általános ügyek vezérkari tisztje, illetve az utász- és katonai lelkészi referens.

A szállásmesteri osztály vezetőjének közvetlen alárendeltségében tevékenykedett a hadbiztosság, az orvosfőnök, az igazságügyi referens és az irodaigazgató (aki az egész Hadsereg-főparancsnokságot ellátó segédhivatalokat működtette).⁹³

5. A tábori szállításvezetőség 1916-ban a tábori *vasútügyek osztálya* lett. Három csoportra oszlott: a vezérkari-hadműveleti csoportra, a katonai műszaki csoportra, valamint a vasúti műszaki és közlekedési csoportra. Közvetlen alárendeltjei a tábori szállításvezetőségek és a központi vasútügyi és hajózási szállításvezetőség voltak. A tábori vasútügyek osztályának állományába 25–30 fő tartozott.⁹⁴

⁹¹ Szijj 1993. 66–67.

⁹² Uo. 67.

⁹³ Szijj 1986. 47–49.

⁹⁴ Uo. 50–51.

6. A *tábori távíróügyek főnöksége* a Hadsereg-főparancsnokság önálló osztálya lett. Az alábbi csoportjai működtek: hadműveleti csoport, távírócsapat, háborús távíró, tábori posta, kezelés. Utóbbi az alárendelt állomány személyügyeivel, továbbá a jelentőkutyákkal és a postagalambokkal kapcsolatos teendőket látta el. Létszáma 20–25 főre rúgott.⁹⁵

I. Ferenc Józsefet I. (IV.) Károly követte a trónon. Az új uralkodó 1916. december 2-án felmentette tisztségéből Frigyes főherceget, és személyesen vette át a Hadsereg-főparancsnokság vezetését. A vezérkari főnöki posztra 1917. március 2-án Arthur Arz von Straussenburg gyalogsági tábornokot nevezte ki. Arz tulajdonképpen mint katonai tanácsadó állt az uralkodó oldalán. Megtervezte és javasolta a hadsereg hadműveleteit, majd a legfelsőbb jóváhagyás után irányította őket. A vezérkari főnök helyettese Alfred von Waldstätten ezredes (1917. szeptember 10-től vezérőrnagy) volt. 1918 tavaszán a Hadsereg-főparancsnokság hat osztályból állt, majd még két osztállyal egészült ki.

1. A *hadműveleti osztály* (70–80 tiszt, 28–30 polgári tisztviselő, 150 legénységi állományú személy) vezetője a Hadsereg-főparancsnokság vezérkari főnökének helyettese volt. Az osztály csoportjainak nagy része változatlan ügkörrel működött. Az I (Olaszország) csoport állományába 8 tiszt tartozott. Az R (Oroszország) csoport 10 tiszttel végezte munkáját. A B (Balkán) csoport négyfős volt. A szervezési csoport (állománya 12–14 főt tett ki) feladata bővült, átkerült hozzá a hadrendek összeállítása és nyilvántartása. A kiképzési csoport 1918. április végén vált ki a szervezési csoportból, a kiképzés ügyeivel foglalkozott, állományába két tiszt tartozott. A tüzércsoport hatásköre lényegesen bővült, itt 20 tiszt tevékenykedett. A műszaki csoport létszámát 10 fő tette ki. A légiáró és gázcsoport hat fővel a légiáró csapatok irányítását, szervezését, kiegészítését, tevékenységének koordinálását és műszaki ügyeit intézte. (1918. október 1-jén önálló osztállyá alakult.) A rádióvezetés (állománya 10 tiszt) szervezte és irányította a frontszakaszok rádió-összeköttetését, és koordinálta az ellenséges rádióforgalom ellenőrzését. A sajtóügyi előadó feladata nem változott a háború eleje óta, rajta keresztül a vezérkari főnök közvetlen alárendeltségébe tartozott a sajtóhadiszállás. A haditengerészeti előadó két fővel végezte munkáját. 1918 tavaszán megalakult a hazatérő csoport.⁹⁶
2. A *szállásmesteri osztály* a következő csoportokra oszlott. A háborús csoport állományába 32–34 tiszt tartozott. A katonai közigazgatási csoport (10–12 fős állománnyal) feladatköre kibővült, a megszállt lengyel, orosz, szerb,

⁹⁵ Uo. 53–54.

⁹⁶ Uo. 59–62.

montenegrói, albán, olasz területek közigazgatása, valamint a román területen kialakított német katonai közigazgatásban való részvétel biztosítása is a funkciói közé tartozott. 1918 júniusától önálló csoportként működött négy tiszttel az ukrán–román csoport. Az 1918 elején létrejött gazdasági csoport (12–15 fős állománnyal) feladata a hadszínterek és a megszállt területek mező- és erdőgazdasági, bányászati és kohászati ügyeinek intézése, illetve a hadsereg tűzifával és szénrel való ellátása volt. A szintén 1918 elején alakult politikai csoport (10–15 polgári hivatalnok tartozott állományába) a megszállt területek belpolitikai ügyeivel foglalkozott. A Hadsereg-főparancsnokság orvosfőnöke 10 fővel látta el a hadsereg egészségügyi helyzetének irányítását és ellenőrzését. A hadbiztoscsoport 30–37 fővel végezte teendőit. Az irodaigazgató közvetlen alárendeltségében különböző intézetek és alakulások (tábori csendőrség, autó- és vonatcsapatok, katonai bányák, fakitermelő üzemek, egészségügyi intézetek, tábori kórházak, anyagraktárak) működtek.⁹⁷

3. Az *elnöki osztály* (70 tiszt és 300 főnyi legénység tartozott állományába) a személyi és kitüntetési csoportot, a becsület- és igazságügyi referenst, a segédhivatalnokot, valamint a térparancsnokságot foglalta magába, továbbá idetartozott a tábori csendőrség és az uralkodó személyes kísérete is.⁹⁸
4. A hírszerző osztály két részre oszlott, a *Hadsereg-főparancsnokság hírszerző osztályára* (Baden) és a *vezérkar nyilvántartó irodájára* (Bécs). A hírszerző osztály *a)* felderítési csoportjának feladata az idegen országok katonai, politikai és gazdasági helyzetének felderítése, az összes felderítőszolgálat megszervezése, a hírszerzők kiképzéséhez szükséges segédeszközök biztosítása és a velük való kapcsolattartás volt. *b)* A háborús rejtjelezési csoport látta el az összes rejtjelezéssel kapcsolatos feladat irányítását 10–12 tiszttel. *c)* A személyi csoport foglalkozott a hírszerző szolgálatban részt vevők (tisztok, katonai attasék, tolmácsok, rendőrségi hivatalnokok, ügynökök) személyügyeivel, továbbá a külföldi missziókat is felügyelte. *d)* Az útlevel- és utazási csoport intézte a külföldi utazásokat érintő hivatali ügyeket és kapcsolatot tartott a rendőri hivatalokkal. *e)* A skandináv csoport Svédország, Norvégia és Dánia nyilvántartását látta el. *f)* A kezelési csoport az egész osztály irodai és ügykezelési munkáit végezte 3 fős állománnyal.

A vezérkar nyilvántartó irodája foglalkozott a kémelhárítás és az elhárító szolgálat megszervezésével és irányításával, valamint az antimilitarista propaganda elleni tevékenységgel. Munkáját a következő csoportok között osztották fel. *g)* A tüzér- és erődítési csoport feladata az idegen államok tüzérségének és erődítéseinek nyilvántartása volt. *h)* Az Anglia-csoport tevékenysége Anglia

⁹⁷ Uo. 63–66.

⁹⁸ Uo. 67–68.

mellett Spanyolországra, Portugáliára, Hollandiára, Németországra, Amerikára és Ausztráliára is kiterjedt. *i)* A Franciaország-csoport Franciaországgal, Belgiummal és Afrikával is foglalkozott. Az angol és francia csoport az 1918-as átszervezéskor megszűnt és nyilvántartó csoporttá alakult. *j)* Az elhárító csoport a kémelhárítás központi szerve volt, feladatai közé tartozott az idegen kémhálózatok felderítése és felszámolásuk, egészen a kémperek lefolytatásáig. Az osztályon belül a legnagyobb létszámmal (hat-hét tiszt) bírt. *k)* A bűnügyi-politikai csoport (öt-hat tiszt) feladata az ellenséges államokra, valamint a bel- és külföldi antimilitarista propagandára vonatkozó anyagok gyűjtése és felhasználása volt. Figyelemmel kísérte a belpolitikai helyzetet, a pártok tevékenységét, a politikusok utazásait és szereplését. *l–m)* A rejtjelcsoport I. és II. (18–20 tiszttel) egyike a rejtjelezés elméleti vonatkozásait, szervezési kérdéseit dolgozta ki, a másik pedig a gyakorlati teendőket (rejtjelkulcsok kialakítása, rádiólehallgatások stb.) végezte, főleg a hadszínterek vonatkozásában. *n)* A nyilvántartó iroda kezelőcsoportja az iroda ügyviteli, irattári feladatait látta el 5 tiszttel.

A hírszerző osztály állományába 50–55 tiszt, 60–65 főnyi legénység, a közös Külügyminisztérium delegáltjai (három–öt fő), illetőleg a szövetséges államok képviselői (négy német, egy török és egy bolgár tiszt) tartoztak.⁹⁹

5. *A tábori vasutak főnökségének* szervezete az 1916. január 1-jei állapothoz képest alapjában nem változott, de létszáma emelkedett (35–40 tiszt, 60–65 főnyi legénység). Szervezete 1918 elején hadműveleti és katonai műszaki csoportra, a hadsereg vasúti csoportjára, vasúti műszaki és közlekedési csoportra, illetve kancelláriára tagolódott. Közvetlen alárendeltségébe tartozott még a Központi Szállításvezetőség, a tábori szállítási vezetőségek és a fumei Tengeri Szállítási Vezetőség.¹⁰⁰
6. *A távíróügyek főnöksége* (40 tiszt és tisztviselő, valamint 300 főnyi legénység tartozott állományába) 1916. január 1-i szervezete megmaradt. Ügykörbeosztása a következőképpen alakult: *a)* vezérkar (hadműveleti csoport); *b)* távírócsapatok (drót- és fénytávírócsapatok, rádiótávíró és drót nélküli összeköttetési eszközök); *c)* háborús távírócsoport (a hadászati szükséges vezetékek kiépítése és karbantartása, a vonalhálózat üzemeltetése, a szakszemélyzet irányítása, távíróanyag nyilvántartása és elosztása); *d)* tábori posta (a távírócsapatok hadrendi, illetve a tábori postahivatalok és postaszámok nyilvántartása, valamint a tábori posta főigazgatósága); *e)* kezelés (ügyintézés, a távírócsapatok legénységi állományának ügyei, a jelentőkutyákkal és postagalambokkal

⁹⁹ Uo. 68–76. Az első világháború alatti osztrák–magyar hírszerzés és kémelhárítás történetéhez lásd Balla 2010b. 108–116.

¹⁰⁰ Szijj 1986. 76–78.

kapcsolatos feladatok).¹⁰¹ Hadrendileg a tábori távíróügyek főnökének megbízottjai, a távíró-építőosztályok, a raktárak, a távíróépítési vezetőségek, a posta- és távíróigazgatóságok és két táboriposta-tanfolyam rendelődtek alá közvetlenül.¹⁰²

7. Az *Ukrajna-osztály* a szállásmesteri osztály katonai közigazgatási csoportjából nőtt ki, és a közös Külügyminisztérium árucseraosztályával egyesítve vált önálló osztállyá 1918 júniusában. Öt csoportja létezett, a katonai és politikai ügyeké (Ukrajna gazdasági kihasználásának szervezési kérdései, a személyi és a katonai eszközök felhasználása), az importügyeké (gabona és egyéb élelmiszerek, nyersanyagszállítmányok szervezése, valamint pénzügyek), az export- és szállítási ügyeké, továbbá Ukrajna gazdasági vonatkozású felderítéséé és a nyilvántartási ügyeké.
8. A *légjáró csapatok főnöksége* 1918. október 1-jén önállósult, kiválva a hadműveleti osztályból. Alcsoportjai a tábori és hátországi légjáró csapatok szervezésével, kiképzésével, védelmi kérdéseivel és műszaki ügyekkel foglalkoztak.¹⁰³

A Monarchia uralkodója 1918. november 3-ára virradóra lemondott a hadsereg főparancsnokságáról, és Kövess Hermann tábornagyot nevezte ki erre a posztra. Kövess november 11-én vette át teendőit (addig Arthur Arz vezérezredes helyettesítette) a bécsi Hadilevéltárban lévő központjában, majd december 20-án megvált tisztségétől.¹⁰⁴ 1918. december 20-tól 1919. május végéig Theodor Konopiczky altábornagy fejezte be a hivatal felszámolását.¹⁰⁵

A Hadsereg-főparancsnokság 1914. augusztus 17-től Przemyszlben, szeptember 12-től Neu-Sandezben, 1914. november 9-től Teschenben, 1917. január 1-től pedig a Bécs melletti Badenben működött.¹⁰⁶

A Hadsereg-főparancsnokság célszerűen megszervezett és jól kiépített, hatékonyan működtetett hivatal volt.

Összegzés

Az Osztrák–Magyar Monarchia kezdettől fogva egységes haderejének (kevés kivétellel Bécsben működő) vezető szervei gondoskodtak a birodalom centralizált hadügyi irányításáról a dualizmus és az első világhágyás időszaakában. Az 1867–1914 közötti közel fél évszázados békeidőszaakban a haderő egységes fejlesztése, európai

¹⁰¹ Uo. 78–80.

¹⁰² Szijj 1993. 71.

¹⁰³ Uo. 71.

¹⁰⁴ KA Nachlass B/1000 Nr. 222.

¹⁰⁵ Szijj 1993. 72.

¹⁰⁶ Uo. 68–69.

színvonalon tartása, a Nagy Háború időszakában pedig a frontokon zajló hadműveletek tervezése, előkészítése, irányítása, valamint a háborús háttérországban folyó termelés megszervezése és koordinálása elképzelhetetlen lett volna a Monarchia központi hadügyi vezető szerveinek, hivatalainak zökkenőmentes és hatékony működése nélkül. Az intézmények többsége a kor elvárható színvonalán végezte feladatait, azonban 1918 végén–1919 elején az időközben széthullott birodalom sorsára jutottak, és a felszámolás várt rájuk.

Felhasznált irodalom

- Allmayer-Beck 1968. = Allmayer-Beck, Johann Christoph: AOK und „Armeefrage“ im Jahre 1918. *Österreichische Militärische Zeitschrift*, 6. (1968) 430–435.
- Balla 2005. = Balla Tibor: Az osztrák–magyar sajtóhadiszállás szervezete és tevékenysége az első világháborúban. *Hadtörténelmi Közlemények*, 118. (2005) 1–2. sz. 141–151.
- Balla 2010a. = Balla Tibor: A Nagy Háború osztrák–magyar tábornokai. *Tábornagyok, vezérezredesek, gyalogsági és lovassági tábornokok, tábornagynagyok*. Budapest, 2010.
- Balla 2010b. = Balla Tibor: Az osztrák–magyar hírszerző és kémelhárító szolgálat szervezete és működése az első világháborúban. In: *Évkönyv 2010. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára évkönyve*. Esztergom, 2010. 108–116.
- Bardolff 1938. = Bardolff, Carl Freiherr von: Soldat im alten Österreich. *Erinnerungen aus meinem Leben*. Jena, 1938.
- Dadak 1969. = Dadak, Marius: Der Einflussbereich des Chefs des Generalstabes in Österreich in der Zeit von 1880–1914. *Prüfungsarbeit des Generalstabskurses*. (Manuscript in Bibliothek des Kriegsarchivs.) Wien, 1969.
- Egger 1975. = Egger, Rainer: Die Militärkanzlei des Erzherzog-Thronfolgers Franz Ferdinand und ihr Archiv im Kriegsarchiv Wien. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 28. (1975) Hrsg. von der Generaldirektion. 141–163.
- Egger 2001. = Egger, Rainer: Das Kriegsarchiv vom Ersten zum Zweiten Weltkrieg. *Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs*, 49. (2001) *Quellen zur Militärgeschichte. 200 Jahre Kriegsarchiv*. Hrsg. von der Generaldirektion. 13–39.
- Inventar 1953. = *Inventar des Kriegsarchivs Wien*. Verfasst von den Beamten des Kriegsarchivs. I–II. Band. (Inventare Österreichischen Archive VIII.) Wien, 1953.
- Schematismus 1914. = *Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine für 1914*. Wien, 1914.
- Sziji 1986. = Sziji Jolán: A cs. és kir. Hadseregőparancsnokság hivaltörténete. 1914–1918. (Bölcsészdoktori disszertáció.) Budapest, 1986.
- Sziji 1993. = Sziji Jolán: A cs. és kir. Hadseregőparancsnokság (AOK) hivaltörténete. 1914–1918. *Hadtörténelmi Közlemények*, 106. (1993) 1. sz. 61–73.
- Sztráva 1876. = Sztráva Miklós: *Az Osztrák–Magyar Birodalom hadseregének szervezete*. Közös hadsereg. I. füzet. Budapest, 1876.
- Wagner 1971. = Wagner, Walter: *Geschichte des k. k. Kriegsministeriums*. II. Band. 1866–1888. Wien–Köln–Graz, 1971.
- Wandruszka–Urbanitsch 1987. = Wandruszka, Adam – Urbanitsch, Peter: *Die Habsburgermonarchie. 1848–1918*. Band V. *Die Bewaffnete Macht*. Wien, 1987.
- Zeinar 2006. = Zeinar, Hubert: *Geschichte des österreichischen Generalstabes*. Wien–Köln–Weimar, 2006.

Rövidítések

- KA = Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Wien
 KM Präs. = Kriegsministerium Präsidial
 MKSM = Militärkanzlei Seiner Majestät